

МИКОЛА КАВАСИЛА ПОЯСНЕННЯ БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ

19
ДЖЕРЕЛА ХРИСТІЯНСЬКОГО СХОДУ

Зміст

Зміст.....	1
I. Який сенс у загальних рисах усього богослуження?.....	4
II. Чому Чесні Дари кладуть на престіл не від самого початку?	6
III. Про те, що ці Дари жертвуються Богові як первістки людського життя.....	7
IV. Для чого було потрібно, щоб ці Дари були первістками людського життя.....	7
V. Чому покладається не цілий хліб, а лише [його] частина	8
VI. Чому над хлібом священик зображає страждання Христа	8
VII. У чому полягає спогадування про Господа.....	9
VIII. Про те, що звершується над хлібом.....	9
IX. Чому Господь заповів чинити це на спомин про Нього.....	10

X. Про те, що проказується під час проскомидії після спомину Господа, і про те, що саме приношення Дарів є водночас і подячне, і благальне.....	10
XI. А. Чому повністю покриваються Дари і що під час цього проказується?	11
XI. В. Про початкове славослов'я	12
XII. Про прошення, і чому ми спершу починаємо молитву прошенням миру	13
XIII. Що означає постійне прошення божественної милости.....	14
XIV. Про віддавання [себе Богові]	15
XV. Про антифони і виголошені поміж ними молитви.....	16
XVI. Значення [Божественної] літургії у загальних рисах.....	17
XVII. Пояснення першого антифону	17
XVIII. Що означають пророчі вислови, які співають на початку богослуження	18
XIX. Пояснення третього антифону	19
XX. Про появу святого Євангелія і про трисвяту пісню	20
XXI. Про молитву під час гимну і про священні виголошення.....	20
XXII. Про читання Писань, їхній порядок і значення	21
XXIII. Про прошення, які йдуть після Євангелія.....	21
XXIV. Про внесення Чесних Дарів до вітваря	22
XXV. Про те, що відбувається після внесення Дарів, про молитви і заклики священника, звернені до народу	23
XXVI. Про ісповідання віри і про те, до чого після нього священник заохочує вірних, і за що молиться, і що вони йому відповідають.....	23
XXVII. Про освячення Дарів і про благодарення, яке йому передує.....	24
XXVIII. Що є підґрунтям нашої незаперечної віри в таїнство	25
XXIX. Про те, за що нам докоряють щодо цього деякі латинники. Спростування їх докорів і відповідь на них.....	25
XXX. Про те, що і в латинській Церкві таїнство [Євхаристії] звершується таким самим чином, як і у нас	27
XXXI. Чому священник закликає до освячення Дарів не Сина, а Отця?.....	29
XXXII. Про саму жертву і про те, над чим звершується жертва.....	29
XXXIII. Про молитви після жертви і про те, яка ж причина того, що тут згадуються святі й особливо Пресвята [Богородиця].....	30
XXXIV. Про те, як священник молиться упівголосу за Святі Дари і за що закликає молитися вірних	31
XXXV. Про молитву, віддану Богові, і про схиляння голів, про благодарення, яке йде після цього, і про благання, звернене до Бога, та славослов'я	32
XXXVI. Про звернення, яке священник виголошує до народу, возносячи Святі Дари, і про те, що відповідають йому вірні	33
XXXVII. Що означає тепла вода, влита у Святі Таїнства	34
XXXVIII. Про те, яким чином Святі Таїнства символізують Церкву.....	34
XXXIX. Про заклик вірних до причастя і про те, що вірні промовляють під час явлення Дарів	35
XL. Про молитву, яку священник виголошує за вірних після того, як вони причастилися	35
XLI. Про благодарення і славослов'я, які йдуть після цього	36
XLII. Про померлих: чи вони так само, як і живі освячуються від Дарів трапези?.....	36
XLIII. Про те, що душі того, хто причащається, освячення передається насамперед	37
XLIV. Про посередництво Христа.....	38
XLV. Про освячення, яке для померлих досконаліше.....	39
XLVI. Яким чином Святі Дари завжди угодні Богові	39
XLVII. Наскільки Дари вгодні Богові	40

XLVIII. Який сенс того, що цими Дарами ми молимося до святих і вшановуємо їх.....	41
XLIX. Про тих, які кажуть, що спомин про святих під час Божественної літургії є благальною молитвою за них до Бога	42
L. Про те, скільки разів під час Божественної літургії поминаються святі і яка різниця між поминаннями	45
L. Чому священик називає жертву «словесною службою».....	46
LII. Чому це таїнство називається лише Євхаристією.....	46
LIII. Про спільне благодарення за причащення Святих Таїнств і про завершальні молитви богослуження.....	48

I. Який сенс у загальних рисах усього богослуження?

1. Найважливішим у священнодійстві Святих Таїнств є переміна Дарів у Тіло і Кров Господа, а кінцева його мета — освячення вірних, які через них [Чесні Дари] отримують прощення гріхів, успадковують Царство Боже і таке інше.

2. Приготуванням і приношенням як стосовно самого священнодійства, так і стосовно досягнення мети, є молитви, псалмоспіви, читання зі Святого Письма, тобто все, що священнодіється і проголошується перед освяченням Дарів і після [їхнього] освячення. Хоча Бог дає нам усілякі святощі безвідплатно, натомість ми нічого [Йому] не приносимо, і [Його дари] є справді благодатними дарами, проте Він конче вимагає від нас, щоб ми були здатними прийняти їх і зберегти. Він і не подав би освячення тим, які не підготовлені до цього. Так Він і хрестить, і миропомазує, так само ділиться своєю Вечерею і прилучає [нас] до цієї страшної трапези.

3. Саме це Він висловив у притчі про сіяча. *От вийшов* [, — каже, —] *сіяч* (Мт. 13, 3), щоб не зорати землю, а сіяти так, що оранка і всіляке приготування уже заздалегідь мали довершитися у нас.

4. Отже, якщо є така доконечність, щоб ми приступили до прийняття Святих Таїнств добре налаштовані і належно підготовлені, то це долучається до священнодійства, і так є насправді. Бо саме таку силу мають щодо нас молитви, псалми, як і все, що на Божественній літургії священнодіється і проголошується. Вони ж освячують нас, налаштовують до належного прийняття святощів, до їх збереження і подальшого зберігання в собі.

5. Вони освячують подвійно. По-перше, ми отримуємо користь від самих молитов, псалмів і читань. Молитви наворачтають нас до Бога, уможливають відпущення гріхів, як псалмоспіви уласкавлюють Господа і закликають поміч з небес. *Жертвуй* [, — каже Писання, —] *Богові хвалу і я визволю тебе, іти прославши мене* (Пс. 49, 50; 14, 15). А читання Святого Письма звіщає милосердя Боже і чоловіколюбство, а також справедливість і суд, вселяє у душі наші страх Божий і запалює любов до Нього, та викликає велике бажання дотримуватися Його заповідей. І все це облагороджує і обожествлює душу як священника, так і народу, чинить здатними як того, так і того прийняти Чесні Дари та їх утримати, в чому полягає мета богослуження. Зокрема це приготує священника до того, щоб він міг достойно звершити жертвоприношення, що і є, як було мовлено раніше, суттю містагогії. Саме це часто міститься у молитвах: священник молиться, щоб не виявитись йому недостойним того, що належить йому звершити, щоб він міг послужити таїнству чистими руками, душею і мовою, і таким чином від самої значущості слів, які читаються і співаються при звершенні [таїнства], ми отримуємо допомогу.

6. По-друге, і від цього, а водночас від усього, що здійснюється на богослуженні, ми отримуємо освячення й іншим способом — тим, що у всьому споглядаємо образ Христа, Його діяння задля нас і Його страждання. Бо і в псалмах, і в читаннях й у всьому, що звершує священник упродовж богослуження, відтворюється ікономія Спасителя, і те перше, що є в цій ікономії, пояснюється у перших діях богослуження, а друге — у других діях, останнє ж — наприкінці богослуження. Отож, усе це ніби відбувається на очах у тих, хто за цим спостерігає. Бо освячення Дарів, сама жертва *звіщає Його смерть* (пор. 1 Кор. 11, 26), воскресення і вознесення, тому що ці Чесні Дари переминюються у саме Тіло Господа — те саме, яке це все прийняло на себе, яке було розп'яте, яке воскресло і вознеслось на небо. А що передувало цій жертві, символізує те, що було до смерте [Христа] — Його прихід, явлення, Його довершене об'явлення, а що ж було після жертви — *обітниця Отця* (Ді. 1, 4), як Він сам сказав, зішестя на апостолів Святого Духа, через них навернення поган і їхнє сопричастя [з Богом].

7. Загалом уся містагогія є немов одним образом єдиного Тіла Спасителя, що зримо подає всі його частини від початку і до кінця у взаємному порядку і гармонії.

8. Таким чином, псалми, співані на самому початку, і все, що їм передує, здійснюється і мовиться у приношенні Дарів, означає первісний період ікономії Христа. А що йде після псалмів — читання Святого Письма та інше — символізує наступний період.

9. Хоча йшлося про іншу користь від читання і псалмоспівів, які були впроваджені, очевидно, для того, щоб спонукати нас до добродетельності й умилювати Бога, але ніщо не стоїть їм на заваді мати ще й таке призначення; вони ж і ведуть вірних до добродетельності, і символізують ікономію Христа. Як бо одяг задовольняє потребу одягтись, і убрання прикриває тіло, так, зважаючи на те, який він є, він символізує інколи і заняття, і спосіб життя, і гідність тих, які його носять. Так само і тут. Бо Святе Письмо вміщає в собі і Богом натхненні слова, і пісні на славу Богу, і заохочує до добродетельності та освячує тих, які читають його і співають. А що вибране саме те, і розміщене саме в такому порядку, то воно має й інше значення, доволі виразно являючи нам перебування Христа [на землі] і Його спосіб життя. Такий сенс має не тільки те, що співається та читається, а й те, що звершується. Кожна річ тут здійснюється задля нагальної потреби: вона символізує чи щось із діл Христових, чи з Його діянь, чи страждань. Таким, наприклад, є вхід у святилище зі святим Євангелієм або вхід з Чесними Дарами. Те і те здійснюється за потребою: одне — щоб Євангеліє було прочитане, а друге — щоб жертва була звершена. Те і те символізує об'явлення Спасителя, одне — явлення неясне і неповне, коли Він щойно почав себе відкривати, а друге — найдовершеніше й останнє. Серед того, що тут звершується, є щось і таке, що сповнюється зовсім не задля якоїсь по-треби, а звершується лише як певний символ, як наприклад, проколювання хліба і зображення на ньому хреста, чи те, що той ніж для проколювання має вигляд списа, чи, зрештою, доливання до Святих Дарів теплої води.

10. Багато схожого можна зустріти і в інших таїнствах, наприклад, у хрещенні: ті, які мають намір хреститися, мусять зняти взуття і роздягтись і, обернувшись на захід, простягти руки, і дмухнути. Так нам прищеплюють переконання, якою мусить бути наша ненависть до лукавого і як важливо відвертатися від нього тому, хто хоче бути справжнім християнином. Що-небудь інше при звершенні таїнств може мати якийсь інший значення.

11. А все, що відбувається під час священнодійства [святих] Дарів, взаємопов'язане з ікономією Спасителя, щоб споглядання цієї ікономії, яка ніби у нас перед очима, освячувало наші душі, і так ми ставали б готовими до прийняття Святих Таїнств. Бо як тоді ця ікономія воскресила світ, так і тепер, коли постійно споглядати її, вона чинить душу того, хто споглядає, кращою і богоугоднішою. Але й тоді вона не виявилася б корисною, якщо б її не споглядали, якщо б у неї не увірували. Саме тому її проповідували, саме тому Бог приготував безліч способів для того, щоб у Нього увірували. Бо вона не могла б виконати своє призначення — спасти людей, якби її існування було приховане для тих, хто мав спас-тись. Але тоді, коли її щойно почали проповідувати і вона розбудила побожність, віру і любов у душах необізнаних, отже, розбудила почуття, яких не було, то тепер, коли її ша-нобливо споглядають уже віруючі, вона не розбуджує у них ці благочестиві почуття, бо вони їх уже мають, вона лише зберігає, оновлює і примножує їх, чинить їх міцнішими у вірі, завзятішими у благочесті та в любові. Якщо вже вона могла покликати до буття те, чого не було, то набагато легше може це вберегти, втримати й оновити. Благочестя ж, віра, любов до Бога, повна завзятості — це такі почуття, які ми мусимо мати, приступаючи до Святих Таїнств, без яких на-віть дивитися на них нечесливо.

12. Ось чому богослуження має символізувати те споглядання, яке могло б викликати у нас такі почуття, щоб ми не лише розумом розважали, а якимсь чином бачили очима надмірну вбогість Багатого, мандрівне життя того, хто пе-ребуває у кожному місці, покривдженість Благословенного, страждання Безпристрасного, який був зненавиджений так, як Він любив. Хто Він був і як принижував себе, що витер-пів і що зробив, яку приготував нам трапезу. Отож, вражені досі нечуваним спасінням, вражені величезною кількістю [Його] щедрот, ми благоговіли б перед тим, хто виявив [до нас] співчуття, хто дарував нам таке спасіння, ми довірили Йому свої

душі, віддали своє життя, запалили серця свої вогнем любови до Нього. І так підготовлені, ми впевнено і щиро-росердно приступали до полум'я Святих Таїнств.

13. Бо для такої підготовки не досить тільки у належний час вивчити все про Христа і знати це. Для цього треба, щоб око [нашого] ума постійно було звернене туди, щоб ми споглядали Святі Таїнства, щоб [усією] спромогою звільнитися від усілякого іншого помислу, оскільки ми мусимо прагнути, як я вже казав, вчинити [свою] душу здатною до того освячення. Бо якщо ми матимемо лише таке розуміння благочестя, що коли нас запитують про нього, ми зможемо дати мудру відповідь, а коли настає час приступати до таїнств, ми не споглядаємо всього належно, бо увага [наша] прикута до інших речей, то від того знання для нас немає ніякої корисності, бо жодне із тих відчуттів, про які було сказано, не може у нас прокинутись. Бо ж будемо налаштовані відповідно до тих помислів, якими в той час будемо опановані, і в нас переважатимуть ті відчуття, які вони можуть викликати.

14. Власне тому й замислений такий вірєць, коли одне не лише вимовляється словами, а й повністю постає перед очима, інше ж виявляється в усьому богослуженні, щоб за його допомогою вправніше впливати на наші душі, щоб у нас було викликане не лише звичайне споглядання, а ще й почуття, бо уява при сприянні очей справляє на нас глибше враження, яке допомагає не дати місця забуттю, не дозволити думці звернути увагу на щось інше, поки не дійде до самої трапези, щоб, таким чином, сповнюючись відповідними думками, і з повним усвідомленням ми причащалися Святих Таїнств, освячення доповнюючи освяченням, а освяченням у спогляданні — освячення таїнств, преображуючись від слави у славу (пор. 2 Кор. 3, 18), від меншої у таку, що найбільша від усього.

15. Ось у загальних рисах сенс усього богослуження. Надалі, наскільки можливо, треба буде розглянути його від самого початку [окремо] по [кожній] частині. Спершу підготовчі молитви, сакральні слова, священні пісні, читання; потім — саме богослуження, саму жертву, а після цього — освячення, яким через жертву освячуються душі християн живих і померлих, далі за цим — пісні і молитви, звернені від народу і священника до Бога, які виникне потреба розглянути чи пояснити. Передовсім [будемо мати на увазі] ікономію Спасителя, який присутній у всьому таїнстві, [пояснюючи], що із того, що стосується цієї ікономії, є символом тої чи тої дії в богослуженні.

II. Чому Чесні Дари кладуть на престіл не від самого початку?

1. Насамперед розглянемо, що здійснюється і говориться у предложенні Святих [Дарів], та їхнє приношення і предложення.

2. Чому не відразу їх приносять для жертви на престіл, а спочатку як Дари присвячують Богові?

3. Бо стародавні [люди] приносили Богові жертви, які полягали у заколюванні безмовних живих істот, отже, були жертви криваві. Але приносили також дари, наприклад, золоті чи срібні речі.

4. А Тіло Христове було і тим, і тим. Воно стало і жертвою — це пізніше, коли було віддане на заклєння задля слави Отця. Але від початку воно було призначене Богові, було для Нього чесним даром, і Він його прийняв — і як початок нашого роду, і за законом, тому що Він первородний.

5. Тому і те, що приноситься і що символізує Тіло [Христа], не відразу покладається як жертва на престіл — це стається пізніше, — спочатку ж воно покладається, служить і називається Чесними Дарами.

6. Так вчинив і Христос, коли Він, узявши в руки хліб і вино, показав Богові і Отцеві, приносячи їх [Йому] як Дари, коли предложив їх [Йому] і подав. Звідки це очевидно? Із того, що

так чинить Церква і називає це дарами. Бо вона б не чинила цього, якби не знала, що так чинив Христос. Вона чула, коли Він казав: *Чиніть це на мій спомин* (Лк. 22, 19; 1 Кор. 11, 24; пор. 1 Кор. 11, 25); коли б тут не було схожості [її дій з діяннями Христа], вона б не наслідувала Його.

III. Про те, що ці Дари жертвуються Богові як первістки людського життя

1. Якого ж виду ці Дари?

2. Стародавні [люди] приносили первістки від плодів, від овечих отар, від худоби чи від інших набутків. Ми ж, як первістки нашого життя, присвячуємо Богові ці Дари, які є для людини їжею, за допомогою якої підтримується тілесне життя. Життя ж не лише підтримується їжею, а їжа є символом життя: *З Ним ми їли і пили після воскресення* (пор. Ді. 10, 41), — говорили апостоли про Христа, щоб показати, що вони бачили Його живим. І Господь, який воскресив одного мертвого, звелів дати йому їсти, щоб за допомогою їжі запевнити всіх, що він живий. Тому цілком доречно буде вважати, що той, хто починає вживати їжу, поза сумнівом, починає жити.

3. Але, можливо, хтось скаже, що майже все, що приносили Богові стародавні, може бути їжею і для людини? Це були плоди, у які багато праці вкладали рільники, і ті тварини, яких споживали. І що ж? Чи те все було первістками людського життя?

4. Аж ніяк. Бо в них немає нічого такого, що було б власне їжею для людини. Вони є спільною поживою і для інших тварин: одні — для птахів і травоядних, інші — для м'ясоїдних звірів. Людською ж їжею ми називаємо те, що притаманне саме людині, а потреба в приготуванні хліба для їжі і виготовленні вина для пиття властива тільки людині.

5. У цьому полягає сенс пропозиції Святих Дарів.

IV. Для чого було потрібно, щоб ці Дари були первістками людського життя

1. Яка ж причина, який сенс у тому, що нам слід приносити ці Дари Богові як первістки життя?

2. Це тому, що Бог за ці Дари дарує нам життя. А справедливість вимагає, щоб дар не надто відрізнявся від подяки і був з нею хоч трохи схожий, і коли подяка є життям, то [дар], безперечно, також є життям, особливо тому, що законодавець дару і податель подяки — це один і той самий праведний Суддя, *міряючи все вагою і міркою* (пор. Іс. 40, 12; Муд. 11, 20). Він сам заповідав приносити хліб і вино, Він же воздасть за це хлібом живим і чашею життя вічного. Як апостолам за ловлення Він воздав саме ловленням, за ловлення риб — ловленням людей, і багатієві, який запитав про Царство, Він обіцяв багатство небесне замість багатства земного, так само і тут, тільки навпаки — за допомогою чого мав намір дати [нам] життя вічне — я маю на увазі Його животворне Тіло і Кров — те Він заповів приносити це з огляду на скороминущість життя, щоб життя ми отримували за життя, вічне життя — за життя дочасне, щоб благодать видавалася нагородою і щоб незмірне милосердя мало і свою міру справедливості, щоб сповнилось сказане: *Я ставлю милосердя своє на вагу* (пор. Муд. 11, 20 — 24).

3.1 так є не лише в цьому таїнстві, а і в таїнстві хрещення: ми отримуємо життя за життя, одне віддаємо, замість нього приймаємо інше. Бо віддавання життя є подобою і образом смерті, а відродження до нового життя є правдивим життям. Бо ж коли Спаситель, умерши і воскреснувши, забажав нас зробити причетними до свого нового життя, то Він заповів, щоб і ми щось приносили Йому із цього великого дару. І що саме? Наслідування Його смерті. Яким чином? Занурюючи своє тіло у воду, немов у домовину, вчинивши так тричі. Після цього Він приймає нас як співучасників [Його] смерті і поховання та удостоює нас свого нового життя.

V. Чому покладається не цілий хліб, а лише [його] частина

1. Тож, слід пояснити і те, чому не просто хліби, принесені [віруючими], а той хліб, який вибирає з них священик, він сам чинить даром, жертвує Богові і, поклавши на престіл, освячує.

2.1 це також особливість Христового приношення. Інші дари їхні власники, відділяючи від однорідних предметів, приносили у храм і віддавали в руки священиків. Священики ж приймали їх, пропонували або жертвували чи робили так, як треба було робити з кожним принесеним даром.

3. Але Тіло Господнє, [воно ж Тіло Христа], самим священиком відділене від однорідних з ним речей, принесене, прийняте і запропоноване Богові, і, нарешті, принесене в жертву. Бо Син Божий сам вибрав його для себе, відділивши його від нашої глини, сам приніс його в дар Богові, поклавши його в лоно Отця, оскільки Він сам ніколи не відлучався від того лона і там перебував, навіть тоді, коли сотворив це тіло і зодягнувся [в нього], отож воно «було преображене і присвячене» Богові. І наостанок Він сам підніс його на хрест і приніс у жертву.

4. Ось тому і хліб, який має бути перетворений у Тіло [Його], сам священик відділяє від однорідних з ним [хлібів], сам пропонує Богові, поклавши його на священну тацю*, а потім, перенісши на престіл, жертвує.

VI. Чому над хлібом священик зображає страждання Христа

1. Відділений хліб, поки лежить на проскомидійнику, є хлібом простим. Він лише взятий для пожертви Богові і став даром. Хліб цей символізує Христа, у той період [Його смертного життя], коли і Він був даром. А був Він ним від самого народження, як було мовлено раніше, бо Він був даром і за своїм народженням, і за законом, тому що був первородний.

2. Але так як те, що пізніше сталося із цим Тілом — страждання задля нашого спасення, хрест і смерть — ще раніше подали в образах давні люди, тому і тут перед перенесенням хліба на престіл і його жертвуванням священик намагається спершу показати на ньому ті образи. Яким чином? Коли, відділивши його від цілого хліба, робить із нього дар, зображає на ньому, немов на дошці, страждання і смерть Христа. І все, що чинить, чинить з доконечної потреби або з наміром, підпорядковуючи [свої дії] цьому значенню. Ці ж дії тут є своєрідним викладом страждань і смерті Спасителя.

3. Це був давній звичай, коли діями і розповідали, і переконували, і пророкували. Один пророк, прагнучи провістити полон євреїв, зв'язав себе мотуззям (пор. Єз. 3, 25; 4, 8). І Агав вчинив пізніше так само, знаменуючи цим пута Павла. Розповідають, що і якийсь богоносний отець, коли його запитали, що таке монах, нічого не відповів, а, скинувши із себе одяг, почав його топтати.

4. І саму смерть Господа і всю [Його] ікономію стародавні [люди] і самі виражали, і від Бога дізнавалися не тільки за допомогою слів, а й дій, наприклад, таким було море, поділене навпіл палицею (пор. Вих. 14, 16 — 22), палаючий у вогні кущ (пор. Вих. 3, 2; 3) та Ісаак, якого батько вів на жертвування (пор. Бут. 22), та інші образи, за допомогою яких від самого початку знаменувалася тайна [відкуплення].

5. І священик є тим, хто робить так само: що знає про ту жертву, те він розповідає словами і показує діями, наскільки це можливо показати над такою сутністю. Він немов би промовляє: ось як Господь ішов на страждання, ось як помер, ось як у Нього було проколоне ребро, ось як із проколоне ребра пролилась тоді та кров і вода.

6. І чинить це, щоб показати, як я уже сказав, що цій істині спочатку передували якісь образи і писання, служачи знаменням людям. Так само, як і він сам перед перенесенням хліба на

* Автор має на увазі дискос.

престіл і його жертвуванням зображає на ньому обставини жертви [Христа]. А потім ще й наголошує на тому, що цей хліб незабаром має бути перетворений у той істинний Хліб, який розіп'яли і принесли в жертву. Крім цього всього, оскільки потрібно звістити смерть Господню (пор. 1 Кор. 11, 26), то щоби не пройшов повз увагу жоден спосіб провіщення і розповіді — для чого нам було б потрібно тисяча уст — він розповідає і словами, і за допомогою дій.

VII. У чому полягає спогадування про Господа

1. І спершу, взявши просфору, від якої слід відділити священний хліб, [він] говорить: «На спомин Господа і Бога і Спаса нашого, Ісуса Христа» за Його заповіддю. *Чинить це*, — каже Він, — *на мій спомин* (Лк. 22, 19).

2. І це говорить [священик] не тільки про той хліб, а й про все богослуження, ніби починаючи його з кінця. Тому що Господь після звершення всього таїнства додав такі слова: *Це робіть на мій спомин* (1 Кор. 11, 24).

3. Але у чому ж полягає цей спомин? Яким чином ми споминаємо Господа під час богослуження? Які Його дії і які слова? Я хочу сказати, про що ми роздумуємо, що розповідаємо при цьому? Може, про те, що Він воскресав мертвих, повертав зір сліпим, мав владу над вітрами, нагодував вволю небагатьма хлібами тисячі, що виявляло в Ньому Бога і Всемогутнього? Зовсім ні. Ми більше згадуємо те, що, очевидно, є ознакою слабкості — хрест, страждання, смерть, — ось на чому Він велів нам зупинитись, спогадуючи про Нього. А звідки це видно? Так думав Павло, який про це добре знав.

4. Пишучи до коринтян про таїнство, він [Павло] передав їм те, що сказав Господь: *Це робіть на мій спомин*, і додав: *Бо кожного разу, як їсте хліб цей і п'єте цю чашу, звіщаєте смерть Господню* (1 Кор. 11, 26). І сам Господь вирізняв [те] у [своєму] переданні про таїнство. Бо сказавши: *Це є Тіло моє, це — Кров моя*, не чуда додав до них, мовивши — вони воскресали мертвих, зцілювали прокажених. А що ж? Лише страждання і смерть: [Тіло] *за вас ламається*, [Кров] *за вас проливається* (пор. Лк. 22, 19-20; 1 Кор. 11, 24-25).

5. Який сенс того, що Він нагадує не про чуда, а про страждання? Такий, що останнє необхідніше за перше, бо вони є причиною нашого спасення і без них було б неможливим воскресення для людини, — я маю на увазі страждання, — а інші є лише доказами. Бо чуда чинилися для того, щоб [усі] увірували, що сам Господь є справді Спасителем.

VIII. Про те, що звершується над хлібом

1. Тож, коли таким чином має довершитися спомин про Господа, то для цього священик, промовивши: «На спомин Господа», додає те, що представляє хрест і смерть. Бо, відділяючи хліб, він наводить спомин давнього пророцтва про спасенне страждання Спасителя: *Його вели на заріз, мов овечку* (Ді. 8, 32; пор. Іс. 53, 7), розповідаючи про це, наскільки можливо, і словом, і ділом. Звершуючи роздроблення хліба з необхідности, щоб виокремити дари, він чинить це також для відтворення того, про що вже йшлося, засвідчуючи цим сам відхід Господа зі світу і повернення Його через смерть до Отця, як Він сам сказав: *Знову полишаю світ і до Отця повертаюсь* (Йо. 16, 28).

2. Тому кілька разів встромляючи копіє, священик потім розрізає хліб і на стільки ж частин розділяє пророче слово, припасовуючи кожен частину слова до кожної окремої частини подрібненого хліба, щоб показати, що діло є поясненням слова. Бо як цей хліб, щоб бути пожертвуванням Богові та освяченим, вилучений з-поміж таких самих предметів, як він, так і Господь відійшов від людей, з якими через чоловіколюбство мав ту саму природу, і «як овечка на заклання ведено Його», і таким же чином «взяте від землі життя Його». Після цього [священик] додає те, що є в пророцтві далі.

3. Поклавши хліб на священну тацю, він чинить і говорить те, чим зображається саме жертвоприношення — смерть Господа. «Жертвується, — каже [священик], — Агнець Божий, що бере гріх світу». Цими словами і діями він розкриває обставини [цієї] смерті. Бо на хлібі зображає хрест і цим показує, як звершувалося жертвоприношення — саме через хрест. Після цього він проколює хліб з правого боку, виражаючи проколюванням хліба проколювання того ребра. Тому і знаряддя для проколювання називається копієм і зроблене у вигляді списа для того, щоб нагадувало той спис. Так, зображаючи це дією, він водночас передає цю подію словами: *Один з воїнів, — каже [священик], — копієм ребра Його проколов* (див. Йо. 19, 34). Так само і те, що звідти потекли кров і вода, він розповідає словами і показує діями, наливаючи у священну чашу вино і воду, додаючи ще такі слова: *І зараз вийшла кров і вода* (пор. Йо. 19, 34). Таким є спомин про Господа і розповідь про Його смерть.

ІХ. Чому Господь заповів чинити це на спомин про Нього

1. Для чого Він це заповів і що мав на увазі, коли вимагав від нас такого спомину? Щоб ми не були невдячними. Бо ж нагородою для благодійників від тих, кого вони обдарували ласкою, є їхня пам'ять про них і про справи, з допомогою яких вони виявили їм благодіяння. Для цього спомину люди вигадали різні засоби: пам'ятники, статуї, стовпи, свята, урочистості, змагання, мета цього всього одна — не віддавати глибинам забуття благодіяння людей.

2. Така ж мета і у Спасителя, тільки інші, каже [Він], шукають інші засоби проти забуття для того, щоб пам'ятати про тих, хто виявив їм благодіяння: Ви ж *чинить це на мій спомин* (Лк. 22, 19). І як на стовпах на честь звитяжців міста заносять до списків ті перемоги, за допомогою яких вони були врятовані чи доведені до кращого стану, так само на цих дарах ми зображаємо смерть Господа, завдяки якій була отримана повна перемога над лукавим. Тільки міста за допомогою зображень мають один лиш тілесний образ від [своїх] благодійників, ми ж від цього приношення маємо не тілесний образ, а саме Тіло Звитяжця.

3. Ще в Старому Завіті заповідано було звершувати в образах те саме, що тепер Він повелів нам чинити насправді самими діяннями. Це ж бо й означала Пасха — заколювання агнця, спомин про ту жертву і про кров, якою в Єгипті були врятовані первістки.

4. Ось такий [сенс] цього спомину!

Х. Про те, що проказується під час проскомидії після спомину Господа, і про те, що саме приношення Дарів є водночас і подячне, і благальне

1. А священик все ще звершує приношення, відділяючи частину від кожного із принесених хлібів, він перетворює її у священний дар, але промовляє і чинить уже не те саме, що було на початку, що символізувало смерть Господа; хоча ті слова можуть бути мовлені лише раз, але вони стосуються до всього богослуження. Бо всіляке приношення Дарів здійснюється на спомин про Господа і через нього звіщається Його смерть.

2. І що ж проказують далі?

3. «На славу Пресвятої Матері Божої, на честь того чи того святого, на відпущення гріхів душ або живих, або мертвих».

4. І що це означає? Те, що спонукою та причиною приношення Дарів є дякування Богові і прошення.

5. Бо так уже є: жоден дар не дається беззмістовно — треба або уласкавити [дарами] Бога, або вшанувати [дарами] когось із людей, але задля якогось блага — чи вже отриманого, чи ще очікуваного. Ми віддячуємо дарами або благодійникові за те, що отримали, або виявляємо

шанобливе ставлення до того, хто може щось для нас зробити, щоб отримати те, чого у нас ще не було.

6. Ці ж Дари виявляються Дарами, які приносяться для Бога з двох причин: за те, що ми отримали, і за те, щоб отримати. Ми дякуємо Богові і просимо Його: дякуємо за те, що зроблено для нас, просимо, щоб отримати блага, так що [одні і ті ж] Дари є і подячними, і благальними.

7. Що ж це за блага, які даровані нам? І що за блага, які ми ще шукаємо? Вони є повністю одним і тим самим: відпущення гріхів та успадкування Царства. Ось це насамперед Він заповів просити для себе, ось це вже отримала Церква і про це вона просить. І як тепер розуміти те, що Церква отримала ці блага? І як розуміти те, що вона їх ще не отримала, і щоб отримати, благає про це Бога?

8. Отримала вона їх, по-перше, тому, що мала право на них, бо прийняла *право дітьми Божими стати* (Йо. 1, 12), і це є спільний дар для усіх християн, даний нам через смерть Спасителя. У цьому і полягає сила божественного хрещення та інших таїнств, за допомогою яких ми родичаємося з Богом і стаємо спадкоємцями Царства Небесного.

9. Окрім того, [Церква] ділом успадкувала і саме Царство — незліченною кількістю своїх членів, яких вона відіслала на нове місце перебування — на небо і яких блаженний Павло називає *Церквою первородною, записаною на небі* (див. Євр. 12, 23). Тож у цьому розумінні Церква вже отримала великі блага.

10. Але вона ще не отримала самого Царства у тих своїх дітях, які ще мчать по нагороду, [або], простіше кажучи, які ще пробувають у цьому житті і кінець яких невідомий, а також тих, які відійшли [із життя] з не дуже відрадними та певними сподіваннями. Тому вона згадує смерть Господа, згадує і святих, які вже завершили [свій земний шлях], згадує і тих, які ще не досягають досконалості: за тих вона дякує, а за цих просить.

11. Отож, як перша частина приношення, так і друга є подячними, а наступна за ними — благальна: на спомин Господа, на славу блаженної Його Матері, на честь святих.

12. Дякуємо Тобі, каже [священик], що своєю смертю Ти відкрив нам ворота життя, що вибрав для себе з-поміж нас Матір, що людина здобула таку славу, що ми маємо заступників одної з нами природи, що єдинородним з нами Ти дарував таку відвагу.

13. Бо слова «на славу» і «на честь» означають заради слави і чести, так само, як і слова «на відпущення гріхів» означають заради прощення гріхів. Тобто слова «заради чогось» мають двоєке значення: або заради вже одержаного [прощення], або заради ще сподіваного. Хто ж не знає, що слава Богородиці, заступництво святих та [їх] відвага належать до благ уже одержаних? А Дари за одержані блага приносити, мабуть, є не що інше, як подяка. Після уже мовленого раніше зрозумілими стали і ці слова: «на спомин Господа» — що означає як воздаяння Йому за Його смерть і як подяку Йому. Тому під час приношення Дарів насамперед виголошуються ці слова, бо та смерть була для нас причиною всіх благ.

14. І нарешті після всього [священик] звершує моління, випрошуючи прощення гріхів, упокоєння душ і подібне цьому. І це є нормою розважливості, щоб, звертаючись до Бога, ми не відразу говорили про свої потреби і вимагали того, чого нам не вистачає, а краще передусім пам'ятали б про те, що вже отримали і маємо, за що вже дякували Богові, і приносили Йому хвалу, чинячи таким чином славу Божу вищою від наших потреб.

XI. А. Чому повністю покриваються Дари і що під час цього проказується?

1. Оскільки те, що було проказане і вчинене над хлібом і чим знаменувалася смерть Господа, було лише описом і подобою, а хліб все ще залишався хлібом, тільки отримав здатність стати даром Богові і тому є символом Тіла Господнього у перші роки [Його життя], бо і воно теж спочатку було даром, як мовлено раніше. Тому священик нагадує і представляє на хлібові ті чуда,

які звершувались над Ним, коли Він був новонароджений і лежав у яслах. Поставивши над хлібом євхаристійний предмет, який називається «звіздця», він каже: *І прийшла зізда, і стала зверху, де було дитя* (пор. Мт. 2, 9). Він ще повторює слова, сказані пророками віддавна про Нього і які стосуються тільки Бога, щоб люди через Його плоть і видиму зовнішність не мали про Нього образливо-принизливих думок, не гідних Його божества: *Словом Господнім створене небо* (Пс. 33 (32), 6); *Господь царює, Він одягнувся у велич* (Пс. 93 (92), 1); *Його чеснота небо покриває і земля повна Його мудрости* (пор. Ав. 3, 3).

2. І, промовляючи це, священник покриває хліб і чашу чесними покрівцями і кадить з усіх боків. Бо і сила воплощеного Бога прикривалася до певного часу, до часу чудес і свідчень із неба. Але хто знав, ті могли говорити про Нього: *Господь царює, Він одягнувся у велич* та всі [інші] слова, угодні Богові, і вони визнавали Його, шанували як Бога і шукали пристановища біля Нього. І, те саме зображаючи, священник проказує, покриваючи Дари: *Покрий нас покривом крил Твоїх* (пор. Пс. 17 (16), 8), і кадить всюди.

3. Після цих слів і дій він молиться, щоб у цьому богослуженні [все] досягло Його відповідно до мети, потім іде до престолу і, ставши перед святою трапезою, розпочинає богослуження.

XI. В. Про початкове славослов'я

1. Священик починає богослуження славослов'ям: «Благословенне Царство Отця, і Сина, і Святого Духа».

2. Молитва до Бога полягає у подяці, у славослов'ї, у сповіді, у прошенні.

3. Але першим з-поміж них усіх є славослов'я, особливо тому, що правило слуг розсудливих, які приступають до Владики, — насамперед виявляти не те, що їх стосується, а тільки те, що стосується Владики. Саме таким є славослов'я.

4. Бо хто просить, той робить це, бажаючи покращити своє становище. Хто сповідається, сам визнаючи себе винним, той намагається звільнитися від зла, і хто дякує, є, очевидно, задоволений своїми благами і складає подяку Йому за те, що Він дарує. Хто ж славословить Бога, той полишає себе і все своє, і прославляє Владикау задля Нього самого, задля Його сили і слави.

5. Відтак і сама природа, і відповідність з суттю вимагають, щоб на першому місці тут було славослов'я. Справді-бо, приступаючи до Бога, ми передусім пізнаємо Його неприступну славу, силу і велич, які викликають здивування, подив і тому подібне — а славослов'я, безперечно, є наслідком цього.

6. Рухаючись далі, ми пізнаємо Його милосердя і чоловіколюбство, що викликає вдячність.

7. Після цього ми споглядаємо всю велич [Його] милосердя, багатство [Його] чоловіколюбства, незважаючи на нашу нікчемність, Він не припиняє бути нашим благодійником, що є першим і достатнім доказом цієї величі і цього багатства. Цей доказ краще за інші переконує нас, наскільки чоловіколюбним є Бог, бо Він ближчий нам, Він є в нас, Він перед очима. Пригадування своїх поганих учинків перед Богом — це і є тим, що називається сповіддю.

8. Після цих роздумів, за допомогою яких пізнаємо милосердя і чоловіколюбство Боже до нас, треба бути цілком упевненими у тому, що, чого потребуємо, те отримаємо,

якщо проситимемо. Бо коли Він уже був таким милосердним до людей лихих, тож яким Він може бути для тих, хто змінився, хто вже виправданий за те, що визнав свої гріхи за словом пророка: *Чи ти визнаєш перше гріхи свої, щоб бути оправданим?* (пор. Пс. 51 (50), 6).

9. Так, у першому чині молитов до Бога є славослов'я. Тому перед кожною молитвою і богослуженням священник прославляє Бога.

10. Але чому він прославляє триєдність у Бозі, а не єдність [Божу]? Не каже — «Благословенний Бог чи благословенне Царство Боже», а розрізняє Особи: «Благословенне Царство Отця, і Сина, і Святого Духа»? Бо через воплощення Господа люди вперше довідалися, що

у Бозі є три Особи. І те, що [тут] звершується, якраз і є введенням у таїнство цього воплощення Господа. Тому потрібно, щоб на початку цього богослуження засяяла і була проголошена Пресвята Тройця.

ХІІ. Про прошення, і чому ми спершу починаємо молитву прошенням миру

1. Після славослов'я священник починає прошення такими словами: «В мирі Господу помолімся».

2. *Про що бо нам молитися як слід, ми не знаємо* (Рим. 8, 26) і щоб ми не були велемовними, він навчає нас, даючи стосовно молитви потрібні [настанови] — як слід передовсім молитися — [обов'язково] «в мирі».

3. Але чому після славослов'я він велить відразу молитися, коли перед цим ще не було ні сповіді, ні благодарення Богові? Тому що у слові «мир» вони вже присутні, якщо хтось захоче серйозно над цим замислитися. Бо хто незадоволений тим, що трапляється йому у житті, той не може мати і в самому собі миру, а хто розважливий, той за заведеним звичаєм блаженного Павла *за все дякує* (пор. 1 Сол. 5, 18); тим більше [не має миру] і той, хто не має *чистого сумління* (пор. 1 Тим. 3, 9); а чисте сумління без сповіді неможливе. Отож, хто молиться з миром, у того душа вже мала і благодарення, і сповідь.

4. До того ж і прошення, з яким вони звертаються [до Бога], представляє їх і вдячними, і такими, що сповідаються. Про що вони просять? «Бути помилуваними». А це є прошення засуджених, коли вони позбавлені будь-якого захисту, коли їм немає що сказати для свого виправдання, вони звертаються до судді з цим останнім словом, сподіваючись отримати те, про що просять, уже не за правом, а від Його чоловіколюбства. І хто вчиняє так, той виявляє свідчення, з одного боку, безмежного милосердя Судді, а з іншого — своєї зіпсованості: одне тут є справою сповіді, а друге — справою благодарення.

5. Народ до молитви закликає священник, бо він є особою, для цього покликаною. Адже він призначений народові як його заступник і посередник, щоб його молитва діяла і мала більше сили, як сказав апостол Яків: *Молитва праведника має велику силу* (Як. 5, 16), коли і всі ті, за кого священник молиться, докладають із свого боку до того багато зусиль — благочестивість звичаїв, молитви, покірність та інше, про що знають, що воно приємне Богові.

6. Яке ж перше прошення, що йде відразу за тим? «За мир з висот і за спасення душ наших».

7. Давши спочатку настанови про те, який душевний стан треба мати під час молитви, тепер він навчає, що передовсім треба просити — мир з висот і спасення душ. Бо і Христос велів нам просити *перше Царство Боже та його справедливість* (Мт. 6, 33), тому що спасення душ означає Царство Боже, а мир з висот — Божу справедливість. Про це сказав апостол Павло: *І мир Божий, що вищий від усякого уявлення* (Флп. 4, 7). Його залишив Господь апостолам, відходячи до Отця, коли сказав: *Мир залишаю вам, мій мир даю вам* (Йо. 14, 27). Так як там слово «справедливість» означає не лише роздавання всього порівну, а є виразником всілякого роду доброчесності, так і тут слово «мир» означає щось загальне, бо він є плодом сукупності усіх чеснот, плодом усілякого любомудрія, бо неможливо досягти досконалого миру тому, кому не вистачає хоча б однієї якоїсь чесноти, а тому, хто хоче жити в мирі, треба перейти через усі щаблі доброчесності.

8. Отже, передовсім треба привчати себе до такого миру з людьми, наскільки це можливо, а потім просити у Бога Його миру, оскільки це стосується і будь-якої чесноти. Бо ж є доброчесність, яка досягається за допомогою подвигу (аскези), і є доброчесність, яка дається душі від Бога, і любов, і молитва, і мудрість, так само і щодо всього іншого. Тому священник спершу говорить про той мир, який нам підвладний, який досягаємо ми самі, і з таким миром він велить нам помолитися Богові. Потім [говорить] про той мир, який дається від Бога, і заради нього заохочує нас молитися

Богові, кажучи: «Помолімося за мир з висот». Він говорить не тільки про мир одного з одним, коли ми не пам'ятаємо зла один одному, а про мир наш із самими собою, коли серце наше не засуджує нас. А користь від такого миру велика, ця чеснота для нас є очевидною. Адже для занепокоєної душі абсолютно неможливо досягти єдності з Богом насамперед через саму природу неспокою. Бо ж як мир об'єднує багатьох в одному [в одній особі], так неспокій одне [одну особу] ділить на багатьох. Тож як може така особа перебувати у гармонії з єдиним і простим Богом? Адже той, хто молиться без миру, не може ні добре помолитися, ні отримати щось добре від своєї молитви. Чи непокоїть людину гнів і злопам'ятність вигнала мир з її душі, вона через свою молитву не знайде прощення своїх прогрішень, тим більше не отримає жодної іншої милости. Чи через якісь інші гріхи людина карається совістю і в серці своєму несе тягар докорів, і її бентежить цей неспокій, то вона втрачає будь-яку сміливість перед Богом відповідно до [відомого] вислову: *І коли молиться, молиться без сміливості* (пор. Еф. 3, 12), тобто без віри. А хто молиться без віри, той молиться даремно, без жодної користі.

9. Ось тому нам і заповідається, щоб ми молились Богові з миром і передусім просили для себе миру з висот.

10. А після цього, щоб з благим наміром просили Бога і за інше: не лише за Церкву і владу, за кожного провідника, за тих, які зазнають небезпек, напастей, нещастя, а й за всіх людей цілого всесвіту.

11. «За мир, — каже далі священник, — усього світу». І це, зокрема, тому, що свого Владика ми вважаємо спільним Владикою усіх, бо Він піклується про всіх, як Творець про своє творіння. А хто турбується про них, той Йому догоджає краще, ніж той, хто приносить жертву.

12. Потім, за словами блаженного Павла, щоб і ми в мирі їх *тихо та спокійно вели життя з усією побожністю та пристойністю* (1 Тим. 2, 2).

13. І молимося ми не тільки за блага, які стосуються душі, а й за блага тілесні, потрібні нам, «за добре поліття, за врожай плодів земних», щоб визнавали Бога джерелом і подателем усіх [цих благ] і зверталися тільки до Нього, бо сам Христос повелів нам, до речі, просити у Нього насущного хліба.

ХІІІ. Що означає постійне прошення божественної милости

1. Слід розглянути і те, для чого священник закликає молитися за численні та різні наміри, а вірні, які присутні [в храмі], моляться тільки за ласку бути помилуваними і з цим одним-єдиним проханням весь час звертаються до Бога.

2. По-перше, це тому що, як ми вже казали, таке прохання містить у собі і благодарення, і сповідь. Адже просити милости у Бога — означає просити Його Царства, яке Христос обіцяв дарувати тим, які шукають його, а також додати все інше, в чому ми маємо потребу (пор. Мт. 6, 33); тож достатньо і цієї молитви, яка водночас має значення для всього.

3. Звідки ж можна знати, запитають, що милість Божа означає Його Царство?

4. Із того, що Христос, мовлячи про нагороду для милостивих, про віддяку, яку вони отримують від Його милосердя, раз каже, що вони будуть помилувані, а раз — що отримують Царство, отож це є одне і теж, що прийняти від Нього милість і що прийняти Царство. *Блаженні милосердні, — каже Він, — бо вони зазнають милосердя* (Мт. 5, 7).

5. Потім в іншому місці, наче пояснюючи самого себе і показуючи, що означає бути помилуваним, каже: *Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам* (Мт. 25, 34).

6. З іншого боку, якщо хтось, дивлячись на вчинки, що здійснюють милостиві люди, захоче пояснити Боже милосердя, той виявить, що воно полягає не в чому іншому, ніж у даруванні Самого Царства. То що ж роблять милостиві? *Я голодував, — каже [Святе Письмо], — і ви дали*

мені їсти; мав спрагу, і ви мене напоїли (Мт. 25, 35). Так і Христос — кого помилує, тому запропонує свою трапезу. Що ж це за трапеза? *Щоб їли*, — каже Писання, — *й пили за столом у моїм Царстві* (Лк. 22, 30). І щоби ти знав велич тієї трапези, що це не трапеза рабів, а трапеза царів, зверни увагу на слугителя, Він сам є Владикою усіх. *Він підпережеться*, — каже [Святе Письмо], — *посадить їх і, приступивши, служитиме їм* (пор. Лк. 12, 37).

7. Але Він ще й зодягне помилуваного, якщо той нагий. Тобто дасть йому царську одіж? Зодягне його своїм власним одягом? Так, а в Нього, істинного Царя, нічого рабського немає, так само як у нас, рабів [Його], немає нічого царського. Це і є весільне вбрання, ті ж, які мають його на собі, безперечно, повинні бути в Царстві, бо Цареві не буде за що з докорами вигнати їх із весільної світлиці.

8. Що ще? Він відчинить для них своє житло і, вводячи туди, заспокоїть. *Чужинцем був, і ви мене прийняли* (Мт. 25, 35). А ті, які визнані гідними цієї милости, вже не раби, а сини. *Бо невольник*, — каже [Писання], — *не перебуває в домі повсякчас — повсякчас перебуває син* (Йо. 8, 35). Сини ж насправді є не лише спадкоємцями Царства, а й того, хто сам володіє Царством. *Бо спадкоємці ж Божі*, — свідчить [Святе Письмо], — *співспадкоємці Христа* (Рим. 8, 17).

9. Отже, просити милости у Бога — означає просити у Нього осягнути Царство.

XIV. Про віддавання [себе Богові]

1. Після молитов за все священник закликає вірних віддати самих себе Богові, кажучи: «Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію, з усіма святими пом'янувши, самі себе, і один одного, і все життя наше Христу Богові віддаймо».

2. Не всі проймаються «віддаванням себе Богові». Для цього не досить лише слів, а треба ще Божої волі на це. Тому доконче потрібна сміливість, а сміливість з'являється від чистого сумління, коли наше серце не засуджує нас, коли ми дбаємо про те, що Його стосується, коли через це ми нехтуємо те, що, власне, нас стосується. Тоді-бо ми і справді звільняємось від турботи за нас самих і упевнено віддаємо її Богові, твердо вірячи, що Він прийме довірене Йому нами і збереже. Оскільки ж для цього потрібно багато мудрости, поєднаної з любов'ю, і не менше зусиль, то ми спочатку, прикликавши на поміч Пресвяту Богородицю і весь сонм святих, віддаємо себе [Богові], так як слово «пом'янути», означає «прикликати», «бути помилуваним». З іншого боку, ми спершу просимо єдності віри і причастя Святого Духа (пор. Еф. 4, 13. 2 Кор. 13, 13), потім [закликаємо] «самі себе, і один одного, і все життя наше Богові віддаймо».

3. Що ж це за «єдність віри»? *Людина з подвійною душею*, — каже [Святе Письмо], — *непостійна у всіх своїх дорогах* (Як. 1,8), називаючи дволикою людину нерішучу, яка ні в чому не є твердою. І хто хитається на обидва боки, той ні в той, ні в цей бік не ступає рішуче. Єдністю ж віри виявляється протилежне цьому — рішучість, твердість, постійність. Бо хто твердо вірує, той знає про справу щось одне: або що вона є, або що її немає. Нерішучий хитається на обидва боки, як випливає і зі самої назви.

4. Ось це і є єдність віри — непохитність, позбавлена будь-якого вагання.

5. А «причастя Святого Духа» означає Його благодать. Вона називається причастям тому, що коли Господь зруйнував своїм хрестом стіну, яка була перегородою між Богом і нами (пор. Еф. 2, 14), потрібно було ще примирити і допомогти тим, які були на деякий час роз'єднані один від одного, і не мали нічого спільного [між собою]; а це і відбулося через зшестя Святого Духа на апостолів. Звідси-бо і святе хрещення, і відкрилось щедре джерело божественної благодаті людям, і, за словами апостола Петра, ми *стали учасниками Божої природи* (2 Пет. 1, 4).

6. Отож, тому, хто збирається належно віддати себе Богові, потрібна тверда віра і поміч від Святого Духа.

7. І «ми віддаємо [Богові]» кожний не тільки самого себе, а й «один одного». Бо за законом любови потрібно шукати не лише свого блага, а й благ інших.

XV. Про антифони і виголошені поміж ними молитви

1. Тим часом як диякон виголошує прошення і благочестивий люд молиться, священник тихо про себе промовляє молитву всередині святилища — за присутніх і за святий дім [Божий], щоб на них пролилися «багаті милості і щедроти від Бога». І додає причину, чому і сам просить про це, і Бог за справедливістю своєю може це подати — не тому, що ті [які моляться], достойні прийняти це, не тому, що ми маємо право те отримати, а тому, що Йому «належить усяка слава, честь і поклонення». Задля Твоєї слави, каже священник, молю Тебе про це. Бо виявити таке чоловіколюбство до нас, недостойних, — Твоя слава. Ця слава належить Тобі за словом блаженного Давида: *Не нам, о Господи, не нам, а імені Твоєму дай славу* (Пс. 115 (114), 1).

2. Тому, сотворивши молитву, священник проказує вголос цей вислів для усіх як завершення славослов'я, щоб кожен співучасник хвалебного співу прийняв його і щоб Бог був прославлений усією Церквою. І справді ті, які слухають, стають співучасниками його співу. Бо коли священник виголошує славослов'я, всі вірні промовляють «Амінь» і, промовляючи це слово, проймаються всіма словами священника.

3. Потім священник розпочинає священні псалмоспіви, а присутні виконують їх до кінця, оспівуючи натхненні Богом вислевлювання святих пророків: «Благо є сповідуватися Господеві і співати імені Твоєму, Всевишній» (пор. Пс. 92 (91), 2). Ось справді слово, яке слушне для початку, бо говорить про сам спів, що він є благом, а це, безперечно, потрібно знати перед початком кожного співу; каже «благо сповідуватися», тобто дякувати, прославляти.

4. Коли ці [псалми] за порядком будуть проспівані, диякон закликає вірних до молитви, спонукаючи їх, як і раніше, повторювати прощення.

5. Тимчасом як по закінченню псалмоспівів вірні моляться, священник всередині святилища промовляє про себе молитву до Бога — і за «повноту Церкви» взагалі, і зокрема за тих, які прикрашають святий дім Божий і прагнуть показати з усіх сторін його велич, щоб і самим задля нього бути прославленими, і при цьому додає найголовнішу причину: «Бо Твоя є влада і Твоє є Царство». Слава, каже він, є і у царів, які можуть стати славетними, коли захочуть. Але Ти — Цар вічний, і Твоя є влада, і Твоє є Царство.

6. Виголосивши цей пояснювальний вислів, як славослов'я, щоб всі вірні почули, і, прийнявши від них [у слові «амінь»] співучасть у хвалебному співі Богові, він, як і раніше, знову починає псалмоспіви, і вірні довершують їх, потім, як і раніше було сказано, після заклику диякона вірні звертаються із прошеннями до Бога.

7. Священник знову промовляє молитву за тих вірних, які моляться разом з ним, щоб кожен із них отримав від Бога на користь собі те, про що просить для себе, і ще й «життя вічне в будучому віці», і додає причину цього — Його благодать і чоловіколюбство: і це є завершенням, яке він проказує вголос для всіх.

8. Відтак він починає третій псалмоспів.

9. Під час цього співу вноситься Євангеліє, якому передували світильники, тиміям, у супроводі усіх, які стоять біля престолу: Євангеліє несе диякон, а якщо немає диякона — священник.

10. Священник при вході до вівтаря зупиняється перед царськими вратами і поки триває спів псалмів, молиться Богові, щоб святі ангели увійшли разом із ним до святилища, і, приєднавшись до богослуження, взяли участь у його славослов'ї [Богові], і пояснює, чому Йому належить слава і поклоніння від людей і від ангелів. Саме це означає «усяка слава, честь і поклонення» від усіх створінь, які вміють славити Бога, почитати Його і поклонятися [Йому].

11. Молячись за це, священник входить до святилища і кладе Євангеліє на святу трапезу.

XVI. Значення [Божественної] літургії у загальних рисах

1. Треба спочатку детально розглянути слова псалмоспівів.
2. Але попередньо завважимо, що тайну ікономії Христа символізується і самою жертвою, символізується і тими діями та словами, які передують жертві і які ідуть за нею.
3. Бо жертва звіщає Його смерть, воскресення і вознесення, оскільки Чесні Дари перемінюються у саме Господнє Тіло — воскресле і вознесене на небо.
4. А те, що передує жертві, вказує на події перед смертю: прихід, явлення і служіння. Те ж, що йде за жертвою, нагадує про «обітницю Отця», як Він сам казав, тобто про зшествя Духа на апостолів, про навернення народів через них до Бога і сопричастя з Ним.
5. І все введення в таїнство є немовби якимсь одним тілом історії, яке від початку і до кінця зберігає злагодженість і цілість, так, що кожна окрема частина із дій чи слів додає цілоти якоїсь особливої завершеності. Отож, псалми, які співають на початку містології, символізують давні часи ікономії Христа, а те, що йде після них, тобто читання Святого Письма та інше, вказує на наступний період.
6. І хоча, як було сказано, існують різні приводи для псалмоспівів і читання Писань, а саме: попереднє очищення і приготування для таїнства, проте ніщо не заважає їм мати однакову силу, а отже, як тому, так і тому — освячувати вірних і знаменувати ікономію. Так само й одяг, з одного боку, задовольняє потребу у вбранні і прикриває тіло, а з іншого, означає і заняття, і життя, і гідність тих, які його вбирають, так є і тут. Тому що оспіваними і читаними є взагалі Святе Письмо і богонатхненні слова, які освячують тих, що читають, і тих, що співають. А оскільки вибраним є таке впорядковане, саме так, то воно має й іншу силу, і здатне символізувати пришествя і життя Христа. Бо не лише те, що оспівують і читають, а й те, що здійснюють, має таку особливість, що саме по собі і вдовольняє нагальні потреби, і символізує щось із діянь чи подвигів і страстей Христових. Як, наприклад, внесення Євангелія і Чесних Дарів до вітваря.
7. І все інше, про що детально вже було мовлено на початку, тому не будемо розтягувати твір, знову розповідаючи про те ж саме.
8. Тож, розуміючи це саме так, розгляньмо тепер усе богослуження частина за частиною, оскільки воно постає як образ ікономії Спасителя.
9. І передусім — псалмоспіви.

XVII. Пояснення першого антифону

1. Отже, заклик до славослов'я [Бога] для тих, які починають [співати], передається [такими] словами: «Благо є сповідуватися Господеві». Це — пісня до Бога і Отця, і про Єдинородного [Сина]: «Благо є сповідуватися Господеві і співати імені Твоєму, Всевишній», яка Всевишнім називає [Бога]-Отця, а Господом — Єдинородного [Сина]. Благо є оспівувати Сина і Тебе, Отця. Що ж це означає? Це — вступ до наступного слова. Ця пісня має звернутися до Них із спільною хвалою. Яким чином? Возвістити діла Сина, щоб через них також був прославлений Отець.
 2. Бо який же привід для хвалення? Пониження Сина і вбогість, діла, звершені у плоті, та страждання. Це бо називається милосердям та істиною. Милосердям, бо Він через неосяжну доброту [свою] і чоловіколюбство не погордував нами, побитими ворогом у найжалюгідніший спосіб, і не тільки виявив співчуття до наших нещасть, а й прилучився до наших поневірянь, нашого лиха і смерти.
 3. І не лише підняв нас від того згубного падіння, а й сподобив Царства і величезних благ. Ось тому і каже апостол Павло: *Коли з'явилась доброта й любов до людей Спаса нашого Бога* (Тит. 3, 4), тільки тоді вперше виявилось, наскільки вона велика. І Господь цими простими словами: *Бог бо так полюбив світ* (Йо. 3,16) висловив безмірність любови.
-

4. Тож, саме тому псалом називає ікономію милістю.

5. А істиною [називає] тому, що на все давнє дивиться як на тїнь і образ. Тому пророк, згадуючи про ікономію, каже: *Поклявсь Господь Давидові правдою* (Пс. 132 (131), 11). Що ж було предметом клятви? Пришестя і життя Господа у плоті. [Святе Письмо] говорить: *Плід твого лона насаджу я на твоїм престолі* (Пс. 132 (131), 11), чим виявляє самого Спасителя. Звідки це видно? Цьому навчав Гавриїл, звіщаючи Діві Марії про таємниче народження і напоумлюючи, яким великим буде той, хто має народитися. Він говорить: *І Господь Бог дасть Йому престол Давида, Його батька, і Він царюватиме над домом Якова повіки й царюванню Його не буде кінця* (Лк. 1, 32 — 33).

6. Самою ж істиною є також *суд і правосуддя* (пор. Пс. 99 (98), 4). Чому? Тому що Спаситель, вигнавши нею гріх і умертвивши диявола, сотворив це не перевагою сили і могутністю перемоги, а судом і правосуддям, як сказано: *Право й справедливість — основа Твого трону* (Пс. 89 (88), 15), так і ми в судах перемагаємо супротивників ви роком суддів. Ось тому й [Христос] стверджує: *Тепер світові цьому суд; тепер вигнаний буде геть князь цього світу* (Йо. 12, 31).

7. Знаючи це, блаженний Діонісій [Ареопагіт] говорить, що невичерпне чоловіколюбство богочасної благодаті зруйнувало над нами владу зрадливого полчища, тобто демонів, не домінуючою силою, а через таємно передані нам слова «судом і правосуддям».

8. Оскільки те, що оспівують, є не тільки «милістю та істиною», а й «справедливістю і судом», то співець додає у псалмі: *Господь правий [...] і що нема неправди в Ньому* (Пс. 92 (91), 16).

9. *Благо звіщати*, — каже він, — *вранці Твою милість, а ночами — Твою вірність* (Пс. 92 (91), 3). Вдень і вночі, каже він, треба хвалити Бога. Бо саме це означають слова «вранці» і «вночі». В іншому місці те ж саме виражено словом «повсякчасно» (Пс. 34 (33), 2).

10. Це пояснення першого антифону.

XVIII. Що означають пророчі вислови, які співають на початку богослуження

1. А другий псалмоспів прославляє саме Царство Бога Сина, Його велич і пишноту, [Царства], до якого Він піднявся шляхом пониження та убогости.

2. Але яка ж тут потреба у цих пророчих висловах? Що вони знаменують стосовно ікономії Спасителя?

3. Вони знаменують початок Його приходу, коли Він уже прийшов, але ще не явився багатом, коли *Він був у світі, але світ Його не впізнав* (пор. Йо. 1, 10): це був час до Йоана, коли ще не був запалений світильник. Тоді для Нього ще існувала потреба у пророчих словах. Коли ж після цього Він явився сам, про кого провіщали пророки, Він уже не потребував самих пророцтв: Йоан вказував уже на Нього, що з'явився, а до Йоана — Отець. Ось тому [Писання] говорить: *Усі пророки пророкували до Йоана* (Мт. 11, 13). Тож цей час до Йоана позначається співом пророцтв, бо і Чесні Дари, які знаменують Христа, ще не винесені на середину, а перебувають прихованими в окремій частині вівтаря. І це справді так. Тож розгляньмо тепер вислів псалма.

4. *Господь воцарився, Він одягнувсь у велич* (Пс. 93 (92), 1). Слова псалма назвали царством пізнання, яке отримали люди про Господа і через яке вони підкорились Йому, бо пізнали Його велич, красу і могутність. Саме це означає слово Спасителя: *Дана мені всяка влада на небі й на землі* (Мт. 28, 18), бо після мешканців неба і мешканців землі пізнали істинного Владика; якщо ж хтось розгляне псалми далі, знайде все те ж.

5. Так, визначаючи образ царювання і влади, пророк каже: *Він утвердив вселенну, яка не похитнеться* (пор. Пс. 93 (92), 1), називаючи віру твердиною. Утвердив [Господь] збаламучених облудою і поєднав із собою. Таким є той, хто піддався омані, він ні над чим не може

застановитися. Але Господь говорить: *Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: хрестячи їх в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа* (Мт. 28, 19). А це і є вченням віри.

6. Але для Царства цієї віри недосить; не можна повністю підкорити народи лише цим способом. До цього потрібно було ще долучити і дотримання заповідей. Пророк продовжує: *Твої свідчення вельми вірні* (Пс. 93 (92), 5), а Господь до слова хрещення додає слово про заповіді, кажучи: *Навчаючи їх берегти все, що я вам заповідав* (Мт. 28, 20). Бо те, що Спаситель називає заповідями, то пророк — свідченнями. І це ти знайдеш у Писанні всюди, воно називає свідченнями закони Божі.

7. Далі співець псалмів продовжує: *Домові Твоєму личить святість, Господи* (Пс. 93 (92), 5), вважаючи жертви святинею, тобто дари, всіляке служіння, яке личить Богові, мовлячи, що вони личать домові Божому, він показує, що цей дім не порожній, він не чужий Богові і що в ньому перебуває сам Домовласник. Бо якби у ньому не було Бога, йому б не личило те, що личить одному Богові. І Господь підтвердив ці слова, давши обіт завжди перебувати з Церквою. Та й [апостол] Павло називає Церкву домом Бога живого, бо каже: *Щоб ти знав, як слід поводитися в домі Божім, яким є Церква Бога живого* (1 Тим. 3, 15). *Отож я з вами*. І що сказав той: *У довготі днів, те саме промовляє Господь: По всі дні аж до кінця віку* (Мт. 28, 20).

8. Так і цей спів псалмів є непомильним пророцтвом того, що здійснив Спаситель своїм хрестом і смертю.

XIX. Пояснення третього антифону

1. Наступний [антифон] видається ніби стрітінням Господа, який уже прийшов і явився. Тому він співається під час внесення і появи Євангелія, яке символізує Христа. Пророк же співав цей псалом, маючи перед очима душі явлення Христа, особливо це видно із його радості за Нього і втіхи, якою він і сам сповнений, і закликає всіх інших до сопричастя: *Ходіте, заспіваймо Господеві* (Пс. 95 (94), 1). Людина до приходу Господа не раділа, тому що лише Христос приніс нам радість; і якщо хтось на землі радів до того, як Він прийшов, то радів, будучи посвяченим у Його тайни, як *Авраам [...], сповнений був радістю*, — каже [Святе Письмо], — *звидіти день мій — і звидів, і втішився* (Йо. 8, 56). І сам Давид мовить: *Поверни мені радість спасення Твого* (Пс. 51 (50), 14). Бо яку радість за Христа мав він до гріха, а, позбувшись її через гріх, благав Бога про її повернення.

2. Тому, кажучи: *Прийдіте і просвітліться*, звіщав про прихід Світла. А мовлячи: *Прийдіте, возрадуємося Господеві*, показував, що Він явився і приніс радість.

3. Потім називає Його Спасителем і Господом. А Писання називає Христа Спасителем, спасенням і способом спасення, бо із богочасних сутностей один Син був самозвершителем нашого спасення. І через Нього все звершено, як сказав апостол Павло: *Через себе здійснив очищення наших гріхів* (пор. Євр. 1, 3). Це і Він сам явив в образі Доброго пастиря, який не інших послав шукати за вівцею, яка згубилася, а сам її розшукував і знайшов, і взяв, і приніс на раменах. Тому й назвали Його Ісусом — ім'ям з відповідним значенням.

4. *Ідім перед лицем Його з ісповіданням* (пор. Пс. 95 (94), 2), [каже Писання], називаючи лицем Його явлення. Не сподіваймося побачити Його, коли Він уже ввійде у дім, а стриньмося з Ним у сповіді, отже, у славослов'ї, і псалмами воскликнім Йому (пор. Пс. 95 (94), 2), віддаймо Йому шану, належну Богові. Він зволив явитися «в образі раба», ми ж не забудемо в Нім Владику, не спокусімося плоттю, роздумуючи над з'явленим, не захопімся плеканням нищих думок про високе. *Бо Бог — великий Господь і цар великий по всій землі* (пор. Пс. 95 (94), 3) сховався у цій плоті. І до цього пророк додає всі наступні, гідні Бога піснеспіви.

5. Такими є пророчі вислови, і так доречно їх співають.

XX. Про появу святого Євангелія і про трисвяту пісню

1. Коли їх співають, священник, ставши посередині перед престолом, підносить угору Євангеліє і показує його, символізуючи цим появу Господа, коли Він почав являтися багатьом. Бо через Євангеліє об'являється Христос, так, як пророчі книги називаються «Пророками». Тож, Авраам говорить до багатого: *Мають Мойсея і пророків* (Лк. 16, 29), тобто їхні книги.

2. Коли ж той, про кого провіщали пророки, явився сам і відкрив себе, то ніхто вже не вважає за обов'язок вслухатися у слова пророків. Ось тому з появою Євангелія пророцтва припиняються. З цієї хвили ми співаємо те, що стосується до Нового Завіту. Ми прославляємо Пресвяту Богородицю або інших святих, чи оспівуємо самого Христа то за Його прихід до нас, то за Його страждання після приходу, то за Його діяння, які Церква щоразу святкує.

3. Потім ми прославляємо і самого Бога в Пресвятій Тройці, яким визнавати Його навчило нас об'явлення Спасителя. Цей гимн прийнятий від ангелів, взятий із книги священних псалмів пророка. Він визнаний Христовою Церквою і присвячений Пресвятій Тройці. Бо слово «святий», тричі виголошене — це слово ангелів, а слова «Боже кріпкий і безсмертний» є словами блаженного Давида, коли він промовляє: *Душа моя спрагла Бога, кріпкого і живого* (пор. Пс. 42 (41), 3). Прийняття і поєднання останніх слів з першими, і додавання благальної молитви, тобто «помилуй нас», є справою Церкви, яка знає і сповідує єдиного Бога у Пресвятій Тройці, щоб показати, з одного боку, співзвучність Старого Завіту із Новим, а з іншого — через одкровення Христа, пренебесного і земного, що ангели і люди стають однією Церквою, одним хором. Ось тому після появи Євангелія і після входу з ним [до вітваря] ми співаємо цей гимн, одноголосно виголошуючи, що той, хто прийшов до нас, поставив нас із ангелами і приєднав до їх хору. Це так.

XXI. Про молитву під час гимну і про священні виголошення

1. Перед цим співом священник благає Бога прийняти цей гимн, а тим, які співають його, воздати благодаттю. Якою саме благодаттю? Відповідною до пісні, такою, яка «освячує їх душі та тіла», яка подає прощення гріхів, щоб усі дні «побожно служити Йому у всі дні життя». І додає причину: «Бо святий, в святих перебуваєш», бо істинно Святому притаманно радіти у святих і звершувати освячення. І, виголосивши це і долучивши славослов'я, священник подає знак священному зібранню співати трисвяте. І люди, за звичаєм, закінчивши славослов'я словом «Амінь», починають [співати] гимн.

2. Після гимну священник закликає всіх [вірних] стояти не безтурботно і байдуже, а прислухатися до того, що відбувається і що співають, бо в цьому полягає смисл [вислову] «будьмо уважні». Потім просить миру для всіх і згадує премудрість, з якою треба вслухатися в таїнство. Що це за премудрість? Відповідні священнодійству помисли, з якими сповнені вірою мають дивитися і слухати те, що звершується і виголошується, не маючи нічого людського. Це бо християнська премудрість, й ось таке значення цього слова, яке священник не раз виголошує вірним під час богослуження; воно є нагадуванням про ці помисли. Так бо й ми часто нагадуємо єдиним словом один одному цілу думку, відновлюючи її у душах тих, які слухають.

3. Навіщо потрібно нагадувати? Величезна сила забудькуватості, і жодна інша з людських пристрастей так часто і легко не поборює людину, як ця. Коли ж треба стояти з належними помислами і брати участь у богослуженні, у слуханні і спогляданні його священних співів та дій, то, щоб ми не даремно брали участь у них і не марнували час, що є нелегко, треба, щоб ми самі до себе були пильні й обачні. Потрібне також і зовнішнє нагадування, щоб ми могли знову відновити наш розум, який постійно атакує забуття і тяжіє до даремних турбот.

4. Цього бажає і пісня, яку співають під час внесення Чесних Дарів до вівтаря: «Всяку житейську, — промовляє вона, — відложім печаль». І в цьому, властиво, полягає смисл слова [«премудрість»].

5. І заклик «прости» також є настановою. Що ж це за настанова? Вона хоче, щоб ми перебували в подвизі перед Богом і таїнствами не лінуючись, а стояли ревно та благоговійно, чи що бачимо, чи говоримо, чи слухаємо щось із священних молитов. І цей перший знак цієї ревности і благоговіння ми засвідчували б прямою поставою тіла, тобто робили б це не сидячи, а стоячи. Таким є образ тих, які моляться, таким є образ слуг, які повністю спрямовують свої думки на [найменший] порух своїх господарів, щоб відразу ж із готовністю поспішити до служіння, після того, як отримали завдання. Ми ж молимося Богові за найважливіше, ми — слуги у всякому служінні.

6. Такий зміст цих слів.

XXII. Про читання Писань, їхній порядок і значення

1. Після трисвятого гимну читають Апостол, а потім і саме Євангеліє, коли Церква спершу проспівасе Богові хвалебну пісню.

2. Чому ж перед читанням Священних Писань ми прославляємо Бога? Бо це треба робити за кожної нагоди, коли Він щоразу посилає нам свої дари, особливо ж коли ми отримуємо якесь велике благо, наприклад, слухання божественних слів. Під час [читання] Апостола ми співаємо пісню з прошенням, бо додаємо: «Помилуй». Під час [читання] Євангелія творимо славослов'я без прошення, щоб знати, що через Євангеліє символізується Христос і ті, що знайшли Його, мають все. Бо і Наречений всередині, а тим, які мають все, немає потреби просити Його про щось. Отож синам Нареченого не годиться і постити, оскільки Наречений з ними, і їм потрібно лише почитати і прославляти Його. Таким є і спів ангелів, як навчають пророки, тому він є лише співом і позбавлений усілякого прошення.

3. Але що ж означає тут читання Священних Писань?

4. Якщо хочеш знати їхнє призначення, то, як сказано, читання підготовляє нас і очищує перед великим освяченням через таїнства. А якщо шукаєш значення, то воно відкриває одкровення Господа, яке Він явив невдовзі після свого з'явлення. Бо спочатку Євангеліє показують закритим, символізуючи цим з'яву Господа, коли явився Він з волі Отця у мовчанні, [Він], не промовивши сам навіть слова, мав при собі глас вопіючого. А те [тобто читання Євангелія] є вже знаком звершеного, коли Він відверто розмовляв з усіма і доводив собою не тільки те, що сам говорив про себе, а й те, про що навчав говорити апостолів, посилаючи їх *до загиблих овець дому Ізраїля* (Мт. 10, 6). Для того й читають апостольські писання, читається і саме Євангеліє.

5. А чому не спочатку Євангеліє? Бо знаки одкровення, які сам Господь явив, є досконалішими, ніж ті, які промовлені апостолами. А оскільки Господь не враз явив людям, який Він за своєю силою і який за своїм милосердям — бо це стосується Його другого пришествя — а йшов, долаючи шлях від менш зрозумілого до більш зрозумілого, то тим, які бажають показати Його поступове з'явлення, природньо читати апостольські писання перед Євангелієм. Через це і дотримуються до кінця знаків Його якнайдосконалішого одкровення, як побачимо далі.

XXIII. Про прошення, які йдуть після Євангелія

1. Після читання Євангелія диякон закликає весь люд до молитви. Молиться тихо, упівголосу, і сам священник усередині [вівтаря], щоб Бог прийняв молитви людей. Потім, прославивши Бога гучним голосом, він долучає до спільного славослов'я і люд.

2. Яка ж молитва з усіх [інших] найбільш доречна після Євангелія? Молитва за тих, які не порушують Євангелія, за тих, які наслідують чоловіколюбство Христа, символом якого є Євангеліє. Хто ж це такі? Настоятелі Церкви, пастирі народу, законодавці порядку. Бо саме вони,

якщо зберігають обітницю, шанобливо дотримуються її і навчають написаного там [у Євангелії], доповнюють, за словами Апостола, те, чого бракує скорботам Христа (пор. Кол. 1, 24), випасаючи Його стадо після Нього, як Він бажає. Вони також засновники священних домів, опікуни [монастирів і церков], учителі чесноти і якщо хто-небудь хоч чим-небудь корисний спільній справі Церкви і священним особам, то, звичайно, вони входять до того сонму і заслуговують спільних молитов.

3. Маючи ж намір, нарешті, перейти до жертви, під час якої не пристало бути присутніми непосвяченим, яких ми називаємо ще й оглашеними, бо вони прийняли християнство лише слухом, наскільки це можливо через повчання, [священик], спершу прочитавши за них молитву, висилає їх із сонму вірних. А молитва [його] за те, щоб вони досягли досконалости, у належний час сподобившись хрещення. Мета ж молитви — слава Божа: «Щоб і вони, — каже [священик], — з нами славили пречесне і величне ім'я Твоє».

4. Проголосивши це як славослов'я і в єднанні славослов'я прийнявши велику кількість вірних, він звершує іншу молитву, в якій спочатку дякує Богові, що він сподобився стати перед Ним і здіймати руки до Нього за себе і за інших. Потім просить сподобити його чинити це завжди із чистим сумлінням. А мета цієї молитви — слава Божа: «Бо Тобі належить, — каже він, — усяка слава». Так, за звичаєм, звершивши славослов'я із усім людом, священик знову молиться упівголосу і за себе, і за весь люд, щоб йому неосудним постати перед святою трапезою, чистим «від усякої скверни плоті і духа», а вірним, які моляться разом із ним, сподобитися причастя Святих Таїнств без провини й осуду, і, крім цього, наслідувати Царство Небесне. А привід для молитви той самий — слава Божа, для якої чинити все заповів [апостол] Павло, кажучи: *Усе робіть на славу Божу* (1 Кор. 10, 31). Це буде нашою, каже, повсякчасною метою — славити Бога. Рільники за мету своєї важкої праці вважають збирання врожаю, задля якого вони постановили собі наполегливо працювати, купці — прибуток, інший хтось — щось інше. Ви ж у всьому, що робите, шукайте славу Божу. Бо ми — раби, покликані саме на це служіння Владиці, оскільки для цього служіння Він створив нас, а потім викупив. Ось тому ти й переконаєшся, що Церква постійно турбується про славу Божу і слово це проголошує день у день, цю славу вона у всьому звеличує, у всьому є її провідником, все для неї здійснює: і молитви, і прошення, і таїнства, і напучування — все священне. І це так.

XXIV. Про внесення Чесних Дарів до вівтаря

1. А священик, звершивши вголос славослов'я Богові, іде до Дарів і, благоговійно піднявши їх над головою, виходить. І так їх несучи, входить до вівтаря й умисне ступає по храму спокійно та повільно. А [вірні] співають і з усім смиренням та благоговінням схилиються перед ним, просячи, щоб він пом'янув їх під час принесення Дарів. Він же ступає у супроводі світильників і кадила, і так входить до вівтаря.

2. Це відбувається з доконечної потреби, бо треба внести і покласти у вівтарі Дари, призначені для жертви, і [звершити] це, як спромога, благоговійно і поштиво. Так і царі, коли хотіли принести Богові дари, не іншим доручали [цю] справу, а самі, маючи на голові корону, особисто приходили і вносили їх.

3. Це може ще означати й останнє явлення Христа, яке спричинило особливий спалах ненависти євреїв, коли Він вирушив у дорогу із батьківщини до Єрусалиму, в якому Йому потрібно було принести себе в жертву, і коли Він, Ідучи верхи, увійшов у місто в супроводі гучного вітання людей.

4. І в цей час потрібно припадати до ніг священика і просити священика, щоб він пом'янув нас у тих молитвах. Бо немає іншого способу прошення, який [мав би] таку велику силу і давав би нам такі тверді надії, як спосіб, [представлений] цією страшною жертвою, яка безвідплатно очистила безбожжя і беззаконня.

5. А хто з тих, що припадають перед священником, який входить із Дарами, поклоняється несеним Дарам як Тілу і Крові Христа, той помиляється, плутаючи цей вхід із входом з Передосвяченими Дарами, бо не розуміє різниці між тою і тою літургійною дією. Одна під час цього входу має ще не освячені і не звершені Дари, а в другій вони звершені й освячені, вони — Тіло і Кров Христа. І це справді так.

XXV. Про те, що відбувається після внесення Дарів, про молитви і заклики священника, звернені до народу

1. Священик покладає Дари на престіл. А сам, оскільки вже розпочинає звершення таїнства і збирається торкнутися страшною жертви, ще налаштовує себе й очищує через молитви, і підготовляється до священнодійства. І не тільки себе підготовляє, а й народ, який стоїть біля нього, і налаштовує його до цієї благодаті молитвою, любов'ю один до одного, ісповіданням віри. А у цьому полягає все, що стосується приготування, яке заповів Господь, кажучи: *Ви будьте готові* (Мт. 24, 44). Бо тут і віра, і діла. Віра виявляється через ісповідання, а діла — через любов, яка є кінцем усілякого доброго діла і вінцем усілякої добродієвості.

2. Але це трохи згодом. А спершу священник закликає вірних, які стоять поруч, молитися за те, за що у той час треба молитися. Він каже: «За предложені Чесні Дари Господеві помолімося». Молімося за Дари, які лежать перед Богом, щоб вони були освячені і щоб звершене на початку предложення було доведене до кінця. Потім, запропонувавши й інше, за що треба благати Бога, наостанок закликає віддати Господеві «себе, і один одного, і все життя». Після цього виголошує вголос, щоб усі почули, закінчення молитви, з якою, зазвичай, звертався тихо до Бога, і славословить Його, і, залучивши вірних до спільного славослов'я, молиться за взаємний мир між усіма і заохочує до цього. Бо, промовивши: «Мир всім», він додає: «Возлюбім друг друга». А тому що молитися один за одного є апостольською заповіддю, то й народ молиться за дар того самого миру, кажучи: «І духові твоєму». Оскільки ж за нашою любов'ю один до одного слідує і любов до Бога, а любов'ю до Бога супроводжується досконала і жива віра в Нього, то, сказавши про любов і заповівши любити один одного, він відразу ж нагадує про ісповідання віри: «Щоб однодумно визнавати», — каже священник. І вірні підхоплюють: «Одне слід визнавати як Бога — Пресвяту Тройцю».

XXVI. Про ісповідання віри і про те, до чого після нього священник заохочує вірних, і за що молиться, і що вони йому відповідають

1. Потім священник ще закликає [вірних] проголосити, що вони знають про Бога і в що вірують — справжню премудрість, про яку каже Апостол: *Ми ж говоримо про мудрість між досконалими* (1 Кор. 2, 6). Її ж світ не пізнав, тобто мудреці світу, які нічого не знали більшого і вищого за чуттєві пізнання, і взагалі не вірили в існування кращих [пізнань]. Для цієї премудрости священник велить відчинити всі двері — і уста наші, і наші вуха.

2. Для цієї премудрости, каже він, відчиніть: її безнастанно і промовляйте, і слухайте, і робіть це не лінуючись, а ревно, будучи уважними до самих себе. І [вірні] самі виголошують усе визнання — Символ віри. Потім священник каже: «Станьмо гідно, станьмо зі страхом». Станьмо у цьому визнанні, каже він, не бентежмося просторікуванням еретиків. Станьмо зі страхом, бо велика небезпека [чигає] на тих, які плакають у душі хоч якийсь сумнів щодо цієї віри. Саме так твердо стоячи у вірі, каже він, здійснюймо розумно приношення наших Дарів Богові. Що означає розумно? «В мирі». «Будьмо уважні, — закликає він, — щоб святе приношення в мирі приносити». Пам'ятайте слова Господа: *Коли приносиш на жертвник дар твій і згадаєш, що [твій брат] має щось на тебе, помирись перше [з твоїм братом] і тоді прийдеш, і принесеш дар*

твій (Мт. 5, 23-24). Вірні ж відповідають: «Приносимо не лише з миром, а й сам мир замість дару та іншої жертви. Приносимо милосердя тому, хто сказав: "Я милосердя хочу, а не жертви"» (Мт. 9, 13). А милосердя є плодом міцного і справжнього миру. Бо коли жодна пристрасть не бентежить душу, то ніщо не заважає їй наповнитись милосердям. [Приносимо також] і жертву хвалення.

3. Після цих слів [вірних] священник молиться за те, що найбільш божественне і важливе: «Благодать Господа нашого Ісуса Христа, і любов Бога Отця, і причастя Святого Духа, нехай буде з усіма вами». А [вірні], випрошуючи того ж для священника, згідно з заповіддю, яка каже молитися один за одного, відповідають йому: «І з духом твоїм».

4. Ця молитва взята із писань блаженного Павла (див. 2 Кор. 13, 13). Вона вимолює для нас у Пресвятої Тройці благо, *усякий досконалий дар* (Як. 1, 17); [і благо] від кожної із святих іпостасей називає особливим іменем: від Сина — благодаттю, від Отця — любов'ю, від Святого Духа — причастям. Бо ж Син сам став нашим Спасителем, навіть коли ми нічого не привнесли свого, до того ж ще й підлягали осуду: *Як ми були ще безсилі*, — каже [Писання], — *Він помер за нас* (Рим. 5,6). Тому турбота Його про нас є благодаттю. Оскільки Отець через страждання Сина примирився з людським родом і полюбив ворогів, то Його [благодіяння] стосовно нас називається любов'ю. А оскільки ворогам, які стали друзями, пристало бути учасниками особливих благ «Багатого милосердям», то вершить це Дух Святий, який зійшов на апостолів. Ось чому Його благодать [на] людей називається причастям.

5. Але, може, хтось скаже, що всі ці блага подарував людям Спаситель, який прийшов? Тож, яка ще потреба в молитві за те, що ми вже маємо? Цілком очевидна — саме щоб, отримавши ці блага, [їх] не загубити, а маючи, берегти до кінця. Через це не сказав: «Нехай подасться всім вам», бо вже подали, а: «Нехай буде з усіма вами». Хай не відступає від вас, каже він, дарована благодать.

6. Сподобивши вірних такої молитви і піднісши таким чином їх душі від землі, священник підносить їх помисли і промовляє: «Вгору піднесім серця», *Думайте про горішнє, а не про земне* (Кол. 3, 2). І [вірні] погоджуються з цим і кажуть, що серця їх там, «де наш скарб», *де Христос перебуває, сівши по правиці Бога* (Кол. 3, 1) — «піднесли до Господа».

XXVII. Про освячення Дарів і про благодарення, яке йому передусь

Тож тому, хто так добре і свято налаштований, що залишається, як не звернутися із благодаренням до подателя всіх благ — Бога? Тому, наслідуючи першого священника, який перед тим, як звершити таїнство Євхаристії, благодарив Бога і Отця, і сам священник перед звершувальною молитвою, якою священнодіє над святими Дарами, вшановує цим благодаренням Бога і Отця Господа нашого Ісуса Христа: «Благодарім Господа». І коли всі погодяться з цим і заспівають: «Достойно і праведно», він сам приносить благодарення Богові: віддавши Йому славослов'я, разом із ангелами прославивши Його, проголосивши подяку [Йому] за всі блага, які Він дарував нам справіку, і, спом'янувши врешті цей невимовний і незбагнений промисел Спасителя щодо нас, він потім священнодіє над Чесними Дарами і звершує всю жертву. Яким чином? Звістивши про ту страшну вечерю, коли [Христос] перед своїм стражданням довірив її своїм святим учням, коли взяв чашу, коли прийняв хліб і, воздавши благодарення, освятив і коли промовив [ті слова], за допомогою яких явив таїнство. Виголошуючи саме [ці] слова, священник потім кладе доземний поклін, молиться і благає, вживаючи до предлежачих Дарів божественні слова єдинородного Сина Божого, нашого Спасителя, щоб усесвятий і всемогутній Дух Божий спочив на них і щоб перетворив їх: хліб — у саме чесне і святе Тіло Христа, а вино — у саму чисту і святу Кров Його. Після цих молитов і слів уся священнодія звершена і закінчена, Дари освячені, жертва приготовлена, великий жертвний дар, священний Агнець, заколений за [гріхи] світу, тепер лежить на священному престолі. Бо хліб

Тіла Господнього вже не образ, не дар, який має вигляд істинного дару, він уже носить у собі не зображення спасених страждань, наче на картині, а є сам істинним даром, самим усесвятим Тілом Владики, що справді прийняло ті всі докори, образи, рани, розп'яте, пробите, яке засвідчило при Понтійському Пилаті добре ісповідання (пор. 1 Тим. 6, 13), яке терпіло побої, було понівечене, опльоване, яке звідало жовчі. Також і вино є самою Кров'ю, яка витекла із заколеного Тіла. Це те Тіло і та Кров, які з'єднані Духом Святим в одне Тіло, народжене від Пресвятої Богородиці, поховане, воскресле на третій день, вознесене на небеса і яке сидить праворуч Отця.

XXVIII. Що є підґрунтям нашої незаперечної віри в таїнство

1. У чому полягає [наша] віра?

2. [Христос] сам сказав: *Це є Тіло моє, це є Кров моя* (див. Мт. 26, 26-28). Він сам заповів апостолам, а через них і всій Церкві це звершувати. *Чиніть це*, — каже Він, — *на мій спомин* (Лк. 22, 19). Не заповідав би Він це чинити, якщо б не хотів дати сили, щоб ми могли це звершувати. Що це за сила? Дух Святий — сила, яка згори налаштувала апостолів відповідно до того, що сказав їм Господь: *А ви сидіть у місті Єрусалимі, аж поки не одягнетесь силою з висоти* (Лк. 24, 49). Це — діло того зшестя. Бо, зійшовши раз, Він потім не залишив нас, а з нами перебуває і буде завжди. Тому Спаситель Його послав, щоб з нами був повіки, *Духа істини, якого світ не може сприйняти, бо не бачить Його і не знає, ви ж Його знаєте, бо перебуває Він з вами і буде в вас* (Йо. 14, 17). Це Він звершує таїнства руками і мовою священників.

3. І Господь послав нам не тільки Святого Духа, щоб Він перебував з нами, а й сам Він обіцяв бути з нами аж до кінця віку. Але Утішитель перебуває [з нами] незримо, бо не носить тіла. А Господь видимий і дозволяє бачити себе у страшних і священних Тайнах, бо Він прийняв нашу природу і носить її повіки.

4. Такою є сила освячення, таким є Священик. Бо один раз принісши себе і пожертвувавши собою, Він не припинив приймати освячення, а звершує для нас безнастанно цю службу, і тому є вічним нашим заступником перед Богом, задля чого і сказано Йому: *Ти — єрей повіки* (Пс. 110 (109), 4).

5. Тому у вірних немає жодного сумніву щодо освячення Дарів та інших таїнств, хоча вони звершуються за приношенням і за молитвами священників. І досить про це.

XXIX. Про те, за що нам докоряють щодо цього деякі латинники. Спростування їх докорів і відповідь на них

1. Тут деякі латинники заперечують нам. Вони кажуть, що після слів Господа «прийміть, їжте» і далі для освячення Дарів не потрібно ще жодної молитви, бо вони вже звершені словом Господнім. Тому той, хто після виголошення цих слів, називає [Дари] хлібом і вином і молиться за їхнє освячення, ніби вони ще не освячені, то він, кажуть, страждає невірством і робить марну і зайву справу. А що Дари освячуються саме цими словами, про це, кажуть, свідчить святий Йоан Золотоустий, мовлячи: як це творче слово *множтеся і наповняйте* (Бут. 1, 28), проречне Богом один раз, а діє завжди, так і це слово, яке раз прорік [Спаситель], діє постійно. Таким чином, ті, які більше покладаються на свою молитву, ніж на слово Господнє, по-перше, осуджують безсилля [цього слова], по-друге, здається, більше покладаються на себе, а по-третє, узалежнюють від сумнівної справи — людської молитви — таку справу, як таїнство, і коли треба вірувати у нього якнайнепохитніше, сумніваються. Немає потреби молільнику дослуховуватися, хоч би за доброчесністю своєю він був би подібний до Павла.

2. Але всі ці [закиди] неважко спростувати.

3. Насамперед треба почати від слів святого Йоана, на які латинники спираються. Погляньмо на те, що це слово справді має силу творчого слова.

4. Бог сказав: «Множтеся і наповняйте». То що ж? Чи після цього слова ми вже не потребуємо нічого іншого і в нас немає жодної потреби, щоб помножувалося щось інше? Чи ще потрібні шлюб, подружнє життя та інші турботи, без яких не може існувати і поширюватись рід людський? Отож, так як там для народження дітей ми вважаємо шлюб доконечним і після шлюбу знову ж молимося за нього, і не маємо на думці зневажати творче слово, знаючи, що воно є причиною народження, але усе-таки через шлюб, через їжу, через багато іншого, так і тут ми віруємо, що саме слово Господнє звершує таїнство — через священника, через його посередництво і молитву. Бо воно діє не просто через усе і не як-небудь, а потрібно багато що, без чого воно не виявить своєї дії. А смерть Христа: чи є хтось, що не знає, що вона є єдиним засобом, який приніс у світ відпущення гріхів? Але ж ми знаємо і те, що після тієї смерті є потреба у вірі, покайні, сповіді і молитві священників. І людина не може бути звільнена від гріхів, якщо цьому не передували всі ці дії. Що ж? Чи зневажаємо ми ту смерть і визнаємо її безсилля, коли думаємо, що звершене нею буде недостатнім, якщо з нашого боку не привнесемо того, що потрібно? Зовсім ні.

5. Таким чином, несправедливо докоряти тим, які моляться за звершення таких Дарів. Тому що ті, які покладаються на молитву, покладаються не на себе, а на Бога, який обіцяв дарувати [її плід]. На це вказує саме значення молитви. Бо ж для тих, які моляться, звершення молитви означає не те, що вони сподіваються самі по собі отримати, що просять, а вірують, що отримають те лише від Бога. Таким є волення того, хто молиться, коли, залишивши себе, він звертається до Бога, тому що, не знаходячи в собі сили, все довіряє тільки Богові. Не моє це діло, каже він, не моєї сили, тільки Тебе прошу і на Тебе все покладаю.

6. Особливо ж тоді, коли ми молимося за річ надприродну і вищу всього, якими є Святі Тайни. Тоді тим, які моляться, конче потрібно поклатися тільки на Бога. Бо людина, яку Бог не настановив, не здатна ні помислити про це, ані забажати цього, якщо Він не покличе, ані без надії на Його правдивість сподіватись отримати те, що випрошує. Так що ніхто не відважився б і молитися за це, коли б Він сам чітко не показав, що Йому до вподоби, щоб за це молились, і що Він готовий дарувати це тим, які моляться. Тому молитва тут дуже щедра і мета її очевидна, оскільки сам дародавець Господь усіляко показав, що Він хоче дарувати.

7. Тому ми й віруємо в освячення за молитвою священника, покладаючись на неї не як на якусь людську молитву, а як на силу Божу. Покладаємось не через те, що молиться людина, а через те, що слухає Бог; не через те, що благають Його, а через те, що Істина обіцяла дарувати.

8. А що Христос засвідчив, що Він хоче дарувати нам цю благодать постійно, про те шкода й мови. Тому Він прийшов на землю, приніс себе в жертву і помер. Для цього є і святилища, і священники, і всіляке очищення, і всі заповіді, і настанови, і напучування, щоб запропонувати нам цю трапезу. Тому і казав Він, що бажав тої Пасхи (див. Лк. 22, 15), бо збирався тоді передати учням своїм Пасху істинну. Тому заповів: *Чиніть це на мій спомин* (Лк. 22, 19), бо хотів, щоб ми завжди її священнодіяли.

9. Тож який ще сумнів стосовно того, про що просять, може бути у тих, хто молиться, якщо вони сподіваються отримати те, про що просять, і якщо той, хто може дати, бажає дати?

10. Таким чином, ті, які вірують у молитву, якою освячуються Дари, ані не зневажають слова Спасителя, ані не покладаються на себе самих, ані не узалежнюють таїнство від сумнівної справи, якою є людська молитва, в чому нас даремно обвинувачують латинники.

11. Бо і всесвiate миро, яке святий Діонісій Ареопагіт назвав «єдиночинним» зі Святим Причастям, звершується і освячується молитвою. І нехай у побожних віруючих не буде сумніву, що вона має найбільшу дієву й освячуючу силу.

12. Рукопокладення священника й архиєрея таким самим чином тайнодіється через молитву. Бо той, хто покладає руки, говорить: «Помолімось за нього, щоб на нього зійшла благодать

Всесвятого Духа», — так він звертається до клиру після покладення руки. І в латинській Церкві рукопокладення архиєрея звершується так, що після зливання мира на голову того, на якого покладаються руки, звершитель таїнства молиться за зшестя на нього щедрої благодаті Святого Духа.

13. І тим, які каються, даруються відпущення гріхів через молитву священників.

14. І, нарешті, так само молитвою священників звершується і таїнство єлеопомазання, яке має силу зцілення від тілесної недуги і відпущення гріхів для тих, які приймають його, як засвідчує апостольське передання: *Нездужає хтось між вами, — каже воно, — хай прикличе пресвітерів церковних, і хай вони помоляться над ним, помазавши його олією в ім'я Господнє, і молитва віри спасе недужого, та й Господь його підійме; і як він гріхи вчинив, вони йому простяться* (Як. 5, 14-15).

15. Що ж скажуть на це ті, які не схвалюють молитву в таїнствах?

16. Якщо, як вони кажуть, дія молитов непомітна, то не зрозуміло, чи священник той, який так себе називає, не зрозуміло, чи може він освячувати мир — і таким чином не може звершитися таїнство Пресвятої Євхаристії, тому що тоді справді немає ні священника, ні вітваря. Бо вони і самі не скажуть, що слово Господнє, вимовлене особою, дієве і без вітваря.

17. Бо вітвар, на якому треба класти хліб, освячується миром, а мир священнодіється через молитви.

18. Крім того, хто ще так упевнено дасть нам відпущення гріхів, якщо і священники, і їхні молитви непевні?

19. Відтак у послідовників їхніх нововведень не залишається нічого іншого, як знищити все християнство. Тож, очевидно, що швидше за все дії щодо доброчесности у тих, які так думають, сумнівні, а справа їхня таїть велику небезпеку, бо вони вимислюють чуже батьківським традиціям, які мають у собі запоруку безсумнівності.

20. Що Бог чує, коли до Нього моляться, і що дає Духа Святого тим, які просять у Нього, і робить усе можливим для тих, хто благає Його з вірою, про це сказав сам Бог, і це аж ніяк не може бути неправдивим. Але щоб із тими, які лише переповідали якісь слова, траплялось щось подібне, ніде не говориться.

21. До того ж звершення таїнств молитвою передали отці, які прийняли від апостолів та їх наступників і все інше, як я уже казав, і Пресвяту Євхаристію; [передали] після багатьох інших і Василій Великий, і Йоан Золотоустий — великі вчителі Церкви. А тих, хто їм суперечить, ревнителі побожності не мають удостоювати навіть слова.

22. Що ж до того, що для освячення Дарів досить слова Господнього про Святі Тайни, слова, виголошеного у вигляді розповіді, то про це ніхто з апостолів чи вчителів явно не говорить. А що одного разу промовлене Господом — саме тому, що Він прорік його, воно, як слово творче, завжди діє, про це говорить і святий Йоан. Але що воно, виголошене тепер священником, має силу, через те, що він його виголосив, цього нізвідки не можна бачити, бо саме творче слово діє не тому, що мовлене якою-небудь людиною з приводу якогось випадку, а тому, що одного разу його прорік Бог.

XXX. Про те, що і в латинській Церкві таїнство [Євхаристії] звершується таким самим чином, як і у нас

1. Повністю ж змушує мовчати їх те, що латинська Церква, на яку вони, очевидно, покликаються, не відмовляється після слова Господа молитися за Дари. Вони забувають про це, бо моляться не одразу після слова [Господнього], і що про освячення і переміну в Тіло Господнє просять неясно, а вживають інші назви, які стосуються до цього, хоч вони мають ту саму силу.

2. Що ж це за молитва? «Звели вознестись цим Дарам рукою ангела у пренебесний Твій жертвовник».

3. Нехай вони скажуть, що означає «вознестися цим Дарам?»

4. Вони моляться або за їх місцеве перенесення від землі і від нижчих місць на небо, або за якийсь особливе перенесення: із стану упослідженого у високий.

5. Але якщо тут мається на увазі перше, то яка користь нам від цієї молитви за відбирання у нас святині, коли ми молимося і віруємо, що вона у нас і з нами перебуває, бо якраз саме це і означає, що Христос з нами аж до кінця віку (Мт. 28, 20)? Як же вони не вірять, що якщо визнавати це Тілом Христа, то воно і в нас є — і пренебесне, і сидить праворуч Отця, а яким чином — знає лише Він? Як би воно могло бути пренебесним, коли б не було самим пренебесним Тілом Христовим? Як же йому і вознестись рукою ангела, коли воно є вище всілякого начала і влади, і сили та всілякого названого імені?

6. Якщо ж вони моляться за перемінення особливе — за перемінення у щось краще, то я не знаю, наскільки вони піддаються надмірному безвір'ю, якщо визнають, що це — справді Тіло Христа, і водночас вірять, що воно прийде до кращого і святішого стану.

7. Із цього цілком очевидно, що латинники ще не визнають хліб і вино освяченими, тому вони моляться за них, бо ті ще мають потребу в молитві, моляться за їхнє вознесення, оскільки вони ще лежать унизу, оскільки ще не покладені на вівар [небесний], щоби уже там присутніми, стати жертвою. Вони ж бо потребують руки ангела, так як перша ерархія, ерархія ангелів, за словами святого Діонісія Ареопагіта, приходять на допомогу другій ерархії, ерархії людській.

8. Отже, молитва ця стосовно Дарів може означати не що інше, як перемінений їх у Тіло і Кров Господа. Тому не якийсь віддалене на небі місце, на якому треба приносити жертву, слід розуміти під назвою того віваря. Інакше ми не набагато відрізнялися б від тих, які говорять, що в Єрусалимі чи на горі в Самарії є місце, де треба поклонятися Богові. Оскільки, за словами апостола Павла, *Один бо Бог, один також і посередник між Богом та людьми, Ісус Христос* (1 Тим. 2, 5), то все, що має силу посередництва і дарує нам освячення, виходить лише від самого Спасителя. Але хто може здійснювати посередництво й освячення? Священик, жертва, жертovníк. Бо, за словом Господа, жертovníк освячує те, що є принесене у жертву. *Жертovníк*, — каже Він, — *є святий дар* (пор. Мт. 23, 19).

9. Отож, якщо той, хто освячує — Він сам, то і священик, і жертва, і жертovníк є одне.

10. І що священик, і жертва — одне й те ж, Він сам сказав: *Віддаю себе*, — каже, — *за них у посвяту* (Йо. 17, 19).

11. А що стосується жертovníка, то святий Діонісій Ареопагіт свідчить, кажучи у трактаті «Про мир»: «Якщо найбожественнішим нашим жертovníком є Ісус — богочальне освячення святих умів, *до Нього, за [його] висловом, ми, будучи, освяченими і таємно спаленими, маємо прийти* (пор. Еф. 2, 18), то духовними очима спогляньмо на сам найбожественніший жертovníк».

12. Саме на цей пренебесний жертovníк благає священик вознести Дари, тобто благає освятити їх, перемінити в саме пренебесне Тіло Господа, а не змінити їм місце чи із землі перенести на небо, тому що і після молитви ми ще бачимо їх перед собою.

13. Бо якщо жертovníк освячує покладені на нього Дари, то це одне й те ж — чи молитися за освячення Дарів, чи за їхнє покладення на жертovníк.

14. Що ж це за освячення, яким освячує жертovníк покладені на нього Дари? Це те освячення, яким сам Священик освятив себе, приносячи себе Богові і ставши пожертвуваним.

15. І оскільки Він сам є і Священик, і жертovníк, і жертва, то все це одне й те ж: бути освяченими від того Священика, бути перетвореними у ту жертву і бути покладеними на той пренебесний жертovníк. Тому, якщо ти почнеш молитися за щось одне із цих трьох, то молитимешся за все, і ти маєш те, що просиш, ти звершив жертву.

16. Отже, ваші священики, дивлячись на Христа як на жертву, моляться за покладення на Нього Дарів — моляться за одне й те ж, тільки іншими реченнями і словами. Тому наші священики, після того, як помолитись за перемінення Дарів у Пресвяте Тіло і Кров, і спом'янувши

пренебесний жертвник, уже не моляться за саме вознесення на нього Дарів, а оскільки Дари вже вознесені туди і прийняті, то вони натомість моляться за зсилання нам благодаті і дару Святого Духа. «Помолімося, — каже, — за освячення Дарів». Хіба для того, щоб вони освятились? Ні, вони вже освячені. А щоб освятились ними ми, щоб Бог, який їх освятив, освятив і нас через них.

17. Таким чином, стає зрозуміло, що і латинська Церква не нехтує молитву за Дари після слів Господа, так чинять лише деякі, їх небагато, і вони недосвідчені та й у іншому їй нашкодили. Ні на що інше вони не мали часу, лиш тільки на те, *щоб або щось говорити, або слухати новин* (Ді. 17, 21).

18. І це — про молитву.

XXXI. Чому священник закликає до освячення Дарів не Сина, а Отця?

1. Але чому ж священник закликає до освячення Дарів не Сина, який є, як сказано, і Священиком, і тим, хто освячує, а Отця?

2. Для того, щоб ти знав, що Спаситель освячує не як людина, а як Бог, з божественною силою, яка у Нього спільна з Отцем.

3. І сам Господь, бажаючи це показати, коли звершував таїнство, подивився на небо і показав хліб Отцеві. Тому Він так само являв себе і при звершенні деяких чудес — приймав вигляд того, хто молиться Богові, щоб показати, що це є справа не людської природи, за якою Він мав на землі Матір, а Його Божества, за яким Він має Бога за Отця. Коли ж Він зібрався вознестися на хрест, то, бажаючи показати дві свої волі — Божу і людську — волю свого Божества передав Отцеві, а волю своєї людської природи назвав бажанням: *Однак не як я бажаю*, — каже [Писання], — *а лише — як Ти* (Мт. 26, 39) і *Хай не моя, а Твоя буде воля* (Лк. 22, 42). Бо і сам Він бажав тієї волі, якою виконував волю Отця, це очевидно саме з тих слів, де Він відрізняє своє бажання від бажання Отця. Бо вислів «хай воля не моя, а Твоя буде» притаманний тому, хто бажє того ж. Це видно і з того, коли Він докоряв Петрові, який відраджував Його від хреста і смерті (пор. Мт. 16, 22. 23). І ще, коли говорив: *Я сильно бажав спожити оцю пасху з вами перш, ніж мені страждати* (Лк. 22, 15). Бажав, каже, Пасхи напередодні терпінь, ніби мовивши: «Сильно бажав я побачити приготування до моїх страждань». І досить про це.

XXXII. Про саму жертву і про те, над чим звершується жертва

1. Щодо самої жертви варто розглянути ще ось що.

2. Оскільки вона є не виглядом жертви і не образом крові, а справжнім заколенням і жертвою, то розгляньмо, що жертвується — хліб чи Тіло Господнє? Тобто, коли Дари стають жертвою — перед освяченням чи після освячення?

3. Якщо жертвується хліб, то, по-перше, як хліб може бути жертвою? А, по-друге, не в цьому для нас полягає таїнство, щоб побачити заколюваний хліб, а щоб побачити *Агнця Божого, який через своє заколення забирає гріх світу* (пор. Йо. 1, 29).

4. Якщо ж приноситься у жертву саме Тіло Господнє, то це тим більш неможливо. Воно ж бо як цілісне і безсмертне (пор. Рим. 6, 9) не може бути заколеним чи понівеченим. Якщо би і могло трапитися щось подібне, то треба було б бути і тим, хто розпинає на хресті, і прилучитись до всього іншого, щоб звершити ту жертву. Це — коли виходити з того, що це не вдавane заколювання, а заколювання справжнє.

5. Потім яким же чином Христос *одного разу помер і воскреслий уже не вмирає?* (пор. Рим. 6, 9) чи *раз страждав по сповненні віку і чи лише один раз*, — говориться в [Писанні], — *мав себе принести, щоб узяти на себе гріхи багатьох?* (Євр. 9, 28).

6. Якщо Він сам приноситься у жертву під час кожного звершення таїнства і щоразу помирає?

7. Тож, що на це сказати?

8. Жертва звершується і не перед освяченням хліба, і не після освячення, а в самому освяченні. Отож-бо треба дотримуватися всього вчення про неї, нічого не пропускаючи.

9. Як я розумію ці слова?

10. Так, що ця жертва є не образом чи виглядом жертви, а справжньою жертвою, що не хліб, принесений у жертву, а саме Тіло Христа. І, крім цього, жертва Агнця Божого лише одна, і звершилася вона лише раз.

11. І насамперед погляньмо на таїнство: чи справді воно є жертвоприношенням, чи його подобою?

12. Як при жертвуванні вівці, коли вона з незаколеної обертається у заколену, так є і тут. Нежертвний хліб перетворюється у жертвний. Бо перемінюється з хліба незаколеного у саме Тіло Господа, справді заколене. Отже, як переміна у вівці чинить із неї справжню жертву, так і тут, через цю переміну звершується справжня жертва. Бо [хліб] перемінюється не у вигляд заколення, а в саме заколення, у саме Тіло Господа, принесене у жертву.

13. Але якби хліб був принесений у жертву як хліб, то хліб піддавався б і заколенню, і заколенням тоді було б принесення у жертву хліба.

14. Оскільки ж в обох випадках відбулася переміна — нежертвного хліба, тобто із нежертви він став жертвою, а із хліба — Тілом Христа, то це заколення споглядається не в хлібі, а ніби у предлежачому Тілі Христову, тому й називається жертвою не хліба, а Божого Агнця.

15. Зрозуміло, що коли це припустити, то ніщо не змушуватиме думати про те, що приношень Тіла Господнього буває багато. Оскільки ця жертва звершується не через заколювання Агнця, а через переміну хліба у заколеного Агнця, то цілком очевидно, що тоді звершується переміна, а не заколення, і таким чином те покладання повторюється багато разів і переміна звершується часто, а тому, що виникає після переміни, ніщо не перешкоджає бути одним і тим же, як і Тіло — одне, так і заколення Тіла — одне. Але про це згодом.

XXXIII. Про молитви після жертви і про те, яка ж причина того, що тут згадуються святі й особливо Пресвята [Богородиця]

1. Після жертвоприношення священник, бачачи перед собою запоруку Божого чоловіколюбства — Його Агнця, приймаючи Його вже як Посередника і маючи зі собою Утішителя, виповідає перед Богом свої прохання, виливає молитву вже у добрій і твердій надії і благає, щоб молитви, з якими він звертався за тих, про кого згадував, подаючи хліб, і за кого здійснював перед звершенням прошення, з якими приносив Дари і просив їх прийняти, щоб вони, буди прийняті, звершилися на ділі.

2. Які ж це молитви?

3. Спільні — і за живих, і за тих, які відійшли, щоб Бог, прийнявши Дари, послав замість них свою благодать, зокрема, тим, які відійшли — спокій душ й успадкування Царства з прославленими святими, а живим — причастя Святих Тайн, освячення, волю від усілякого «осуду чи осудження», відпущення гріхів, мир, плодючість, одержання необхідного і, врешті-решт, щоб вони явилися перед Богом гідними Царства.

4. Оскільки саме жертвоприношення є не лише молитовною дією, а й дією подячною, то як на початку звершення таїнства, коли священник возносить Богові принесені Дари, він висловлює і подяку, і прошення, так і тепер, після принесення у жертву і звершення Дарів, він і дякує Богові за них, і долучає прошення, і вияснює мотиви благодарення, і вказує на мету молитви.

5. Які ж це мотиви для благодарення? Це, як уже раніше було сказано, святі. Бо у них Церква віднайшла те, що просила, і отримала те, за що молилась — Царство Небесне.

6. Яка ж мета прошення? Ті, які ще не досягли досконалости, і ті, які мають потребу в молитві.

7. І про святих: «Ще приносимо Тобі, — каже священник, — цю словесну службу за почивших у вірі: праотців, отців, патріархів, пророків, апостолів, проповідників, євангелистів, мучеників, ісповідників, воздержників, і за всякого духа праведного, що у вірі скончався. Особливо за пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Приснодіву Марію» і потім перелічує сонм усіх святих. Вони ж становлять для Церкви мотив благодарення Богові. За них вона приносить цю словесну службу як подяку Всевишньому. І переважно перед всіма іншими за блаженну Матір Божу, яка є вища від усілякої святости. Тому священник до них не молиться, а швидше благає їх, щоб вони допомогли йому своїми молитвами. Він-бо звершує за них не молитовне приношення Дарів, а як уже сказано, благодарне.

8. Після цього він виявляє і прошення, і перелічує тих, за кого просить, молиться, щоб дарувати всім спасення і кожному належне та відповідне благо. Поміж тим каже і таке: «Ще приносимо Тобі цю словесну службу за вселенну, за святу католицьку і апостольську Церкву, за тих, що в чистоті і чеснім житті перебувають, за Богом бережений народ наш, правління і все військо». І за подібне до цього молиться.

9. Тож, святий Йоан вказує, що ця священна служба має подвійний вигляд — подячний і прохальний, вона особливо виокремлює тих, за кого складає подяку, і тих, за кого молиться. Але святий Василій поєднує благодарення з прощенням. І чинить це у всій літургії. Тож ти побачиш, що майже всі його молитви мають ту і ту силу. Так, він згадує святих, яких називає святий Йоан, і в тому ж самому місці служби, але не тим самим чином. Бо, помолившись, щоб усі сподобилися причастя Святих Таїнств не «на суд і не в осудження», додає: «Щоб ми знайшли ласку у всіх святих від віку Тобі угодних: праотці, отці, патріархи» і так далі, потім «особливо за Пресвяту». Загалом же, і ці слова, хоч і вміщують прошення, виявляють і вдячність, і проповідують Бога, який є благодійником людського роду, у них [священник] згадує тих людей, які були Ним прославлені й освячені, мовлячи приблизно так: «Щоб Ти дарував нам благодать, яку раніше дарував святим, щоб Ти освятити нас, як і інших єдинородних з нами приходив освячувати».

XXXIV. Про те, як священник молиться упівголосу за Святі Дари і за що закликає молитися вірних

1. Після того, як помолився за те, що всі потребують, священник молиться і за себе, щоб і йому освятитися від Дарів.

2. Як освятитися? Насамперед через відпущення гріхів, бо це найперша дія цих Дарів. А звідки це видно? З того, що сказав Господь апостолам, показавши на хліб: «Це є Тіло моє, що за вас ламається на відпущення гріхів»; так само [вказавши] і на чашу.

3. «Пом'яни, Господи, — каже він, — мою недостойність і прости мені всіляке прогрішення, вольне і невольне, і не забирай через мої гріхи благодаті Всесвятого Твого Духа від предлежачих Дарів».

4. Хай Святий Дух дарує відпущення гріхів тим, які стали сопричасниками цих Дарів. Нехай ця благодать, — мовить він, — не відступає від [святих] Дарів через мої гріхи. Бо благодать діє у Чесних Дарах подвійно: по-перше — вони нею освячуються, а по-друге — через них освячує нас благодать.

5. Жодні лихі людські вчинки не можуть стати на заваді першому способові дії благодаті у Дарах. А оскільки освячення їх не є справою людської доброчесности, то людські беззаконня ніяк не можуть йому завадити.

6. Але й другий спосіб вимагає нашого старання, тому зустрічає перешкоди у нашому лінивстві. Бо благодать освячує нас через Дари, якщо вважатиме нас здатними до освячення, якщо ж зустрине нас неприготовленими, то й не принесе жодної користі і завдасть нам величезної шкоди. Щодо цієї благодаті, чи це буде лише відпущення гріхів, чи водночас й інший дар, дарований людям, які з чистим сумлінням споживають цю священну вечерю, — священник молиться, щоб вона не відступила від Дарів, оскільки вона може відступити через людське беззаконня.

7. Трохи згодом він звершує цю молитву і разом з усім народом. Помолившись за одностунність усіх, щоб «єдиними устами і єдиним серцем славити» Бога, і тих, які так налаштовані, возвістивши про «милість великого Бога і Спаси нашого Ісуса Христа», він велить благодати Бога за промовлену молитву, якою сам молився, прикликавши на допомогу всіх святих. Бо саме це й означає пом'янути всіх святих — прикликати їх, скласти їм слова молитви.

8. І що ж він говорить? «За принесені й освячені Чесні Дари Господу помолімся», не для того, щоб вони отримали освячення, через що й назвав їх освяченими, щоб ти не думав так — а щоб вони нам передали його [освячення]. Бо такими є слова молитви: «Чоловіколюбче Бог, якого я приймаю, пошле нам благодать». Помолімось, каже він, за Дари, щоб вони стали діяльними у нас, щоб не втратили силу до передання цієї благодаті, як усесильне Тіло [Господа] тоді, коли Він спілкувався з людьми, у деяких містах не могло звершити чудес через їхнє невірство.

9. Так звернувшись із цим до народу, потім і сам тихо молиться, благаючи Бога про людей, щоб вони «причастилися страшних таїн з чистою совістю» і скуштували цю Священну Трапезу «на відпущення гріхів, на прощення прогрішень, на спільність зі Святим Духом, на насліддя Царства Небесного, не на суд і не в осудження».

10. Потім, помолившись за поміч Божу і захист для всіх, він закликає і їх помолитися за те, щоб прожити день «досконало, свято, мирно і безгрішно», маючи хоронителем «ангела миру, вірного [наставника]», бо існує й ангел брехні, на якого не зовсім безпечно покладатися. Молимося за ангела-хоронителя не для того, щоб він тоді був нам дарований, бо ангела з самого початку дано кожному віруючому, а для того, щоб він діяв і звершував свою справу, і щоб оберігав нас, і наставляв на правильний шлях, і не відступав від нас, обурившись нашими гріхами.

11. А ще [священик закликає просити] «відпущення гріхів» і всього «доброго й пожиточного душам нашим і миру для світу», крім того, безпечности на майбутнє, щоб у «мирі й покаянні скінчити осталий час життя», щоб кінець життя був гідний християн. Відтак випросивши «єдність віри і причастя Святого Духа», [закликає] віддати Богові «самих себе і один одного, і все життя наше».

12. Що ж означає «єдність віри і причастя Святого Духа», і чому за це ми тут молимося, вже сказано раніше.

XXXV. Про молитву, віддану Богові, і про схиляння голів, про благодарення, яке йде після цього, і про благання, звернене до Бога, та славослов'я

1. Коли священник так настановить вірних і всебічно утвердить їх у добрі, благає Бога, щоб вони, вже зміцнені у приготуванні і достойні Божественного усиновлення, сподобилися «зі сміливістю» молитися разом із ним тією молитвою, в якій ми наважуємося називати Його Отцем. Коли всі разом із єреєм так помоляться, він завершує молитвою, виголосивши на закінчення славослов'я, звернене до Бога.

2. Після цього священник молиться за мир для усіх. Але, нагадавши їм тією молитвою про їх високе походження і назвавши Бога Отцем, він потім велить визнати Його Владикою і виявляти перед Ним рабство, і схилити перед Ним голови, і таким зовнішнім виглядом визнати рабство. І всі

схиляють їх не тільки як перед істинним Владикою, Творцем і Богом, а ще й як спокутувані раби перед тим, хто спокутував їх Кров'ю єдинородного Сина, через яку Він подвійно надбав нас рабами і водночас зробив своїми синами. Бо одна й та сама Кров збільшила наше рабство, значно посилила його і стала причиною усиновлення.

3. Коли ж усі схиляють голови, священник, упівголосу склавши подяку Богові за сотворення всього, молиться за корисне для всіх, пригадавши перед Ним й ім'я єдинородного Сина, Його благодать і чоловіколюбство, щоб таким чином отримати те, в чому полягало прохання, за божественною обітницею самого Спасителя, адже Він казав: *Чого б ви тільки попросили в Отця, Він дасть вам у моє ім'я* (Йо. 16, 23). Потім, долучивши славослов'я вголос людей, які стоять поруч, він славить Пресвяту Тройцю, а люди ще раз беруть участь у славослов'ї.

4. Потім [священник] знову звертається до себе самого і тихо, нечутно для інших, молиться. Молячись, прикликає самого Христа, Жертву, Священника, Хліб, щоб Він сам через нього віддав себе рабам.

XXXVI. Про звернення, яке священник виголошує до народу, возносячи Святі Дари, і про те, що відповідають йому вірні

1. Після цього він збирається сам приступити до [святої] трапези і запросити інших. Але оскільки не всім дозволене причастя Святих Таїнств, то і він не всіх закликає, а, взявши і показавши животворящий хліб, закликає до причастя тих, які гідні причащатися його. Він говорить: «Святеє святим», нібито промовляючи: ось хліб життя, який ви бачите. Тож поспішайте причаститися, але не всі, лише ті, хто святий. Бо святе дозволяється тільки святим. Святими ж називає тут не лише досконалих у добродетелі, а й усіх тих, які прагнуть до тієї досконалості, але ще не досягають її. Бо і таким ніщо не заважає освячуватися через причастя Святих Таїнств і під цим оглядом бути святими, як і вся Церква називається святою, і блаженний апостол, пишучи загалом до всього народу, каже: *Святі брати, учасники небесного покликання* (Євр. 3, 1). Вони називаються святими через Святого, з яким вони сопричасні, і Тіла та Крови якого причащаються. Бо вони є членами Його Тіла, плоть від плоті Його, і кістки від костей Його. Отже, поки ми з'єднані з Ним і зберігаємо зв'язок, ми живемо [непорочним] життям, здобуваючи через таїнства освячення із тієї голови і серця. Коли ж відокремимось і відірвемось від цілості всесвятого Тіла, то намарно причащатимемося Священних Таїнств, бо життя не переходитиме до мертвих і відтятих членів.

2. Що ж відтинає ці члени від Його святого Тіла? *Гріхи ваші*, — каже [Господь], — *відгороджують мене від вас* (пор. Іс. 59, 2).

3. Що ж? Чи кожний гріх чинить людину мертвою?

4. Ні, лише гріх на смерть. Бо тому він називається гріхом на смерть, оскільки *є гріх і не на смерть*, за словами блаженного [апостола] Йоана (пор. 1 Йо. 5, 16-17). Тому посвяченим у таїнства, якщо вони не чинили таких гріхів, які відгороджують від Христа і спричинюють смерть, ніщо не заважає причаститися таїнств, бути учасниками освячення і на ділі, і за ім'ям, тому що вони ще живі члени і пов'язані із Головою.

5. Тому, коли священник виголошує: «Святеє святим», вірні відповідають: «Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос, на славу Бога Отця». Бо ніхто сам від себе не має освячення, і воно не є справою людської чесноти, а все — від Нього і через Нього. І так як тоді, коли багато дзеркал покладено на сонці, вони всі сяють і випромінюють світло так, що здається, наче бачиш багато сонць, але насправді у них усіх відбивається одне сонце. Так само і єдиний Святий, проливаючись у вірних, хоча виявляється у багатьох душах і показує багатьох святими, все ж святий лише один, і до того ж, святий на славу Бога Отця. Бо ніхто не прославив Бога належною Йому славою. Ось чому, докоряючи людям, Він казав: *Якщо я є Бог, то де моя слава?* (пор. Мал. 1, 6). І лише

Єдинородний воздав Йому відповідну славу. Ось чому і говорив до Отця, наближаючись до страждання: *Я Тебе на землі прославив* (Йо. 17, 4). Як же Він прославив? Не инакше, як показавши людям Його освячення, — поставши святим, як святим є сам Отець. Бо ж чи ми уявимо Бога Отцем цього Святого, світлість Сина — славою Отця; чи як вважатимемо Богом через людськість [Спасителя], — гідність або добродієність творення, є, звичайно, славою Творця.

XXXVII. Що означає тепла вода, влита у Святі Таїнства

1. Так, прикликавши вірних до Священної Вечері, священник перший нею причащається — разом з усіма, які з ним співслужать біля вівтаря. Спершу виливає у чашу теплу воду для означення зшестя Святого Духа на Церкву. Бо тоді [Дух] зійшов після завершення всієї ікономії Спасителя, а тепер сходить після приношення жертви і освячення Дарів на тих, хто удостоєний їх причаститися.

2. Бо якщо вся ікономія Христа у священному таїнстві Євхаристії зображається на хлібі, як на таці, бо ж ми, наче в образі, споглядаємо Христа і немовлям, і тим, кого ведуть на смерть, і розпинають, і тим, якому проколюють ребро, а потім [бачимо] і сам хліб, перемінений у те всесвятее Тіло, яке справді це витерпіло і воскресло, і вознеслось, і сидить праворуч Отця, то доконче необхідно, щоб після всього цього була визначена і мета цього всього, щоб звершення таїнства було повним після доданого кінця до всього діла ікономії.

3. Инакше який же плід і кінець страждань Христа, діянь та вчення? Якщо хтось розглядатиме їх стосовно нас, то ніяк не інший, як зшестя Святого Духа на Церкву. Тому після того [попереднього дійства] потрібно було означити і його. Цьому і служить вливання теплої води у Святі Таїнства.

4. Бо ця вода, будучи водночас водою і причетною до вогню, означає Святого Духа, який називається і водою (див. Йо. 7, 38), і як вогонь з'явився тоді, коли зійшов на Христових учнів.

5. І цей час звершення таїнства означає той час. Бо тоді Дух зійшов після сповнення того всього, що належало Христу, і тепер ця вода вливається після звершення Дарів.

6. Святі Таїнства символізують Церкву, тобто вона є *Тілом Христовим і членами зокрема* (пор. 1 Кор. 12, 27). І тоді вона прийняла Святого Духа після вознесення Христа на небо. А тепер вона приймає дар Святого Духа після прийняття Дарів у пренебесний жертвовник, тобто після того, як Бог, прийнявши це, як було сказано раніше, посилає Його нам, бо один і той самий Посередник і тоді, і тепер — один і той самий Дух.

XXXVIII. Про те, яким чином Святі Таїнства символізують Церкву

1. Церкву ж означають Святі Таїнства не як символи, а як серце — члени, як корінь — дерева, і, як говорив Господь, як виноградну лозу — галуззя. Бо тут не тільки однаковість імен чи схожість подоби, а й однаковість справи.

2. Бо Святі Таїнства — це Тіло і Кров Христа. А для Христової Церкви вони є справжньою їжею та питтям. Причащаючись їх, вона не перетворює їх у людське тіло, так як якусь іншу їжу, а сама перетворюється у них, коли переборює гірше. Так і залізо, поєднавшись із вогнем, само стає вогнем, а не вогонь робить залізом. І як у розпеченому залізі ми, звичайно, бачимо не залізо, а вогонь, тому, що властивості заліза повністю зникають під дією вогню, так само коли б хтось зміг побачити Христову Церкву у тому самому вигляді, як вона з'єднана з Ним і бере участь у Його плоті, то нічого іншого не побачив би, тільки саме Тіло Господнє. Власне тому Павло пише: *Ви Христове Тіло і члени [кожний] зокрема* (1 Кор. 12, 27). Він-бо хотів показати не турботу Христа про нас, Його опіку і повчання, і наше Йому підкорення, він назвав Його Головою, а нас — Тілом, так як і ми, перебільшуючи, називаємо синами рідних або друзів, але для означення саме того, що

говорив — що віруючі через цю Кров уже живуть життям у Христі, і справді, зеднані з тією Головою й одягнуті у це Тіло.

3. Тому немає нічого неприродного в тому, що тут Церкву означено через Святі Таїнства.

XXXIX. Про заклик вірних до причастя і про те, що вірні промовляють під час явлення Дарів

1. Священик, причастившись Святих Таїнств, звертається до народу і, показавши Чесні Дари, закликає бажаючих причаститися і велить приступити «зі страхом Божим та вірою», щоб вони не погордили [таїнством] задля явленого у ньому, ані не сумнівалися у ньому з тієї причини, що те, у що ми віруємо, перевершує [наш] розум, а, визнаючи гідність Чесних Дарів, оскільки вони дарують життя вічне тим, які причащаються, щоб вони з вірою приступали до них.

2. А самі вірні, виявляючи благоговіння та віру, і поклоняються, і благословляють, і прославляють як Бога, Ісуса, якого уявляють у Дарах, і щоб славослов'я стало вчистішим, складають його із пророчих слів: *Благословен, хто йде в ім'я Господнє, Бог — Господь і явився нам* (пор. Пс. 118 (117), 26. 27). *Я прийшов, — каже Ісус, — в ім'я Отця мого, а ви не приймаєте мене. Прийшов би инший у вашому імені, ви б такого прийняли* (Йо. 5, 43). Ознака істинного Владика, ознака Єдинородного — прославляти Отця. Навпаки, зарозумілість та зрада є ознакою раб-втікача. Пророк же, знаючи це і розуміючи різницю між добрим пастирем і вовком, віддавна благословляє того, хто приходить в ім'я Господнє, називаючи Господом Отця і водночас самого, хто прийшов, іменує Богом. Цими ж словами і самі вірні благословляють Христа, який тепер іде і являється їм.

XL. Про молитву, яку священик виголошує за вірних після того, як вони причастилися

1. Потім священик вимолує у Бога спасення і благословення для тих, які причастилися Святих Таїнств. Що ж це за молитва? *Спаси, Боже, людей твоїх і благослови насліддя Твоє* (пор. Пс. 28 (27), 9).

2. І це пророче слово. Так само в іншому місці пророк наводить слово від Отця, звернене до Сина: *Я дам Тобі народи в спадчину, і кінці землі Тобі в посілість* (Пс. 2, 8). Бо що Син як Бог мав від початку, то як людина успадкував пізніше.

3. Тоді чому ж, коли Він сам є нашим Творцем, священик не говорить: «Діла Твої благослови, Творець яких Ти сам», а [говорить] «насліддя Твоє?» Щоб краще ублагати [Його], нагадуючи Йому про ту вбогість, якою Він зубожів задля нас. «За цих молю, — каже [священик], — за яких Ти зволив бути серед рабів і прийняти заповідь, і стояти поруч із тими, хто прийняв її, і, маючи все, називатися спадкоємцем, тимчасом як нічого не можна додати до Твоїх володінь».

4. Крім того, нагадування про тісніший зв'язок нас із Христом більше схиляє Його до милосердя. А зв'язок за спадком тісніший, ніж [зв'язок] за сотворенням, і Господь набагато краще здобув нас за спадком, ніж мав колись за сотворенням. Від сотворення Він просто володів людською природою, а за спадком став Владикою нашого розуму і волі, у чому й полягає істинна влада над людьми. А те перше — спільне у нас із безмовними та бездушними істотами. Бо ж Богові все підвладне за природою, як Творцеві — творіння.

5. А як за спадком Він став Владикою розуму і волі? Це тому, що коли Він зійшов на землю, був розп'ятий і воскрес, ми підкорили Йому свій розум і волю: розум, бо визнали Його істинним Богом і Владикою всього сотворіння, а волю, бо ми полюбили Його і Його владу, і з радістю понесли на плечах тягар Його.

6. Так досконало Бог прийняв людей, так правдиво надбав їх! Пророк Ісаїя, віддавна бажаючи цього надбання, казав: *Господи, Боже наш, пануй над нами* (пор. Іс. 26, 13).

7. Це такий спадок, про який говориться, що його прийняв Єдинородний від Отця. Ось така ця молитва.

ХІІ. Про благодарення і славослов'я, які йдуть після цього

1. Це завершальний момент усього священнодійства, і тут таїнство Божественної Євхаристії завершується. Бо Дари вже освячені; освятили священника і весь священний лик навколо нього, і за їхнім посередництвом звершили й освятили й решту зібрання Церкви.

2. Тому і сам священник, і вірні, які стоять біля нього, на закінчення складають Богові подяку і славослов'я. Єрей проголошує: «Благословен Бог [наш] завжди, нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь».

3. А народ співає хвалебну пісню, переймаючи її із пророчих слів: *Нехай сповняться уста наші хвалення Твого, Господи, щоб ми співали славу Твою* (пор. Пс. 71 (70), 8). Не гідні ми, Владико, кажуть [вірні], навіть і пісню Тобі принести за ті блага, яких Ти нас сподобив, але Ти і це даруй. Яким чином? Сповнивши уста наші хвали, як Ти даєш молитву тим, які моляться, щоб ми знали, про що слід просити і як, так само і для прославлення Твого даруй силу вустам [нашим].

4. Потім вони просять, щоб за Його поміччю зберегти освячення, яке вони прийняли, і не зрадити благодаті, і не втратити дару. «Збережи нас у Твоїй святині» — нас, тих, які що роблять? — бо потрібна і з нашого боку співдія — «Ввесь день поучатися правді Твоїй». Правдою, або ж справедливістю, називають тут премудрість Божу, яку споглядають у Святих Таїнствах, і чоловіколюбство, як це пояснив [апостол] Павло: *Бо я не соромлюся*, — каже він, — *Євангелія Христа, бо справедливість Божя об'являється в ній у всьому і для всіх, хто вірує* (пор. Рим. 1, 16 — 17; 3, 22). Роздумування про цю справедливість може зберегти в нас освячення. Бо воно примножує і віру в Бога, і запалює любов, і не дозволяє нічому поганому увійти в душу. Отже, не даремно ми говорили раніше, що без відповідних таїнствам помислів, неможливо, щоб освячення перебувало і залишалось у нас.

ХІІІ. Про померлих: чи вони так само, як і живі освячуються від Дарів трапези?

1. Крім сказаного, треба розглянути і це.

2. Адже божественне і священне таїнство, як відомо, освячує подвійно. По-перше, через посередництво, оскільки принесені Дари через те, що приносяться, освячують і тих, які приносять, і тих, за кого приносять, і чинять Бога милостивим щодо них. По-друге, через причастя, бо вони для нас, за словом Господа, є правдивою їжею і питтям.

3. Із цих дій перша є спільною і для живих, і для померлих, бо жертва приноситься і за одних, і за других. А друга дія придатна тільки для живих, тому що мертві вже не можуть ні їсти, ні пити. І що? Тому померлі не освячуються цим освяченням від причастя і мають тут менше, ніж живі? Аж ніяк. Бо і їм Христос подає себе самого так, як сам знає.

4. А щоб це стало зрозумілим, розгляньмо причину освячення, і чи не мають його душі померлих так само, як і душі живих?

5. Що є причиною освячення? Невже те, що маємо тіло, що приходимо ногами до трапези, що беремо руками Святі Дари, що приймаємо їх устами, що їмо і п'ємо? Зовсім ні. Бо багато з тих, які це прийняли і які таким чином приступали до таїнств, не отримали жодної користі, і вони відійшли, зазнавши ще більшого зла.

6. То що ж є причиною освячення для тих, кого освячують? І що ж є тим, чого вимагає від нас Христос? Це — чистота душі, любов до Бога, віра, бажання таїнства, прагнення причастя, гаряче поривання і те, щоб ми приходили спрагли. Ось, що може здобути це освячення і що треба мати тим, які приходять стати причасниками Христа, без чого неможливе [освячення].

7. Але це все не стосується тіла, а залежить тільки від душі. Таким чином, ніщо не стоїть на заваді, щоб і душі померлих могли це мати, так як і [душі] живих.

8. Тому, якщо душі почуваються готовими і налаштованими до таїнства, а Господь, який освятив і звершив [його], завжди хоче освячувати і бажає щоразу віддавати самого себе, то що може завадити прилученню? Безумовно, ніщо.

9. Таким чином, скажуть, якщо хтось із живих матиме в душі добрі якості, які ми згадали, то навіть коли б і не приступав до таїнств, все ж отримав би від них освячення?

10. Не кожний, а лиш той, хто так само, як і душі померлих, не може приступити до них тілесно, якими власне були ті, які *блукали пустинями, горами, печерами та земними вертепами* (Євр. 11, 38), для яких було неможливим бачити жертвник і священника. Таких-бо людей сам Христос незримо освячував цим освяченням. Із чого це видно? З того, що вони мали життя в собі, а його не було б, якби вони не причастилися цього таїнства. Тому сам Христос сказав: *Якщо не споживатимете Його Кров, не матимете життя в собі* (Йо. 6, 53). І щоб це ознаменувати, до багатьох із цих святих посилав ангелів, які несли Дари.

11. Якщо ж хтось матиме можливість, а не приступатиме до трапези, йому аж ніяк неможливо отримати від них освячення, і не тому, що він просто не приступає, а тому, що може, але не приступає, і тому стає очевидним, що його душа, позбавлена добрих якостей, які потрібні для таїнств.

12. Яке ж бо поривання і бажання приступити до трапези у того, хто легко може приступити до неї, але не хоче? Яка віра в Бога у того, хто не боїться погрози, що міститься у словах Господа для тих, хто гребує цією вечерею? Як можна повірити у любов того, хто, маючи можливість узяти, не бере?

13. Тому немає нічого незвичайного в тому, що Христос подає цю трапезу тим душам, які звільнились від тіла і яких [Він] не міг звинуватити в жодному такому недоліку. Бо незвичайним і дивним є те, що людина, живучи в постійному тлінні, може їсти нетлінне тіло, а душа — безсмертна сутність — прилучається відповідним їй способом до того, що безсмертне. Що в цьому дивовижного? Якщо ж через невимовне чоловіколюбство і незбагненну премудрість Господь знайшов, як звершити те, що є незвичайним і дивним, то як не повірити, що Він звершує те, що природне та ймовірне?

XLIII. Про те, що душі того, хто причащається, освячення передається насамперед

1. І хоча в тих, які ще живуть у тілі, дар передається через тіло, але він спершу проникає в сутність душі і через душу переходить на тіло. Ось на це вказує блаженний апостол, коли говорить: *Хто ж пристає до Господа, є одним духом* (1 Кор. 6, 17), тому що передовсім у душі відбувається це єднання і примирення.

2. Бо, власне, там людина, там і освячення від чеснот і від людського старання, там же й те, що грішить, і те, що має потребу в зціленні Дарами. А щодо тіла, то в ньому все стається від душі. І як воно оскверняється від лихих помислів, які виходять від серця, так звідти ж отримує й освячення, освячення як від доброчесности, так і від таїнств. А причина тілесних хвороб, які іноді трапляються, полягає у лихій вдачі душі. Щоб це унаочнити, Спаситель визволяє тіло від немочі, зціливши душу хворого, тобто розрішивши її від гріхів.

3. Таким чином, якщо навіть для прийняття освячення душа не потребує тіла, то тим більше тіло — душі.

4. Яку ж тоді перевагу від таїнства мають душі, поєднані з тілом, на відміну від тих, які позбулися його? Невже ту, що вони бачать священника і приймають від нього Дари? Але й ті мають вічного Священника, який є для них цим усім, який дає Причастя також і тим живим, хто по-справжньому його приймає. Бо не всі, кому [Причастя] дає священник, по-справжньому

причащаються, це лише ті, яким дає сам Христос. Священик-бо просто дає всім, хто приступає, а Христос — тим, які достойні причаститися. Тому очевидно, що той, хто за допомогою таїнства удосконалює душі й освячує і живих, і померлих — це є лише сам Спаситель.

5. Із всього, що сказано, зрозумілим стає те, що все, що пов'язане із священним таїнством, спільне і для живих, і для померлих. Бо й сама причина освячення, полягаючи у добрих якостях душі, торкається тих і тих, і те, чим здебільшого приймається освячення, у них одне й те ж, і священик, який освячує, один і той самий. Тільки одного, чим володіють ті, які живуть у тілі, немає у тих, які відійшли, — власне того, що [серед живих] є недостойні таїнств. Такі, очевидно, освячуються, оскільки приймають Дари устами. А там неможливо приступити, якщо хтось не приготовлений, бо лише достойним дозволена участь. Але це нічого не додає до освячення живих, навіть навпаки, піддає надзвичайному покаранню. І через це йому багато чого не вистачає, щоб бути перевагою живих.

6. Ба більше, внаслідок такого міркування стає зрозуміло, що для тих душ не тільки можливе, а й необхідне безперешкодне причастя Святих Дарів. Якщо б і щось інше давало тим душам радість і спокій, то це для гідних було б нагородою за невинність, і їм ця трапеза не конче була б потрібна. Тепер же всіляка насолода і блаженство — чи ти назвеш [їх] раєм, чи лоном Авраама, чи місцем, вільним від усілякого смутку і скорботи, місцем світлим, зеленим, прохолодним, чи самим царством — це є не що інше, як ця чаша і цей хліб.

7. Бо це — Посередник [наш] (пор. Євр. 8, 6; 9, 15; 12, 24) і Предтеча за нас у свята святих (пор. Євр. 6, 20), який єдиний веде нас до Отця, єдиний є Сонцем душ, який тепер з'являється так і віддає себе, як сам захотів, в'язнем плоті, а тоді ми зможемо узріти Його, і віддасть [Він] себе на причастя без покровів, коли *побачимо Його*, — як каже [Писання], — *як є* (1 Йо. 3, 2), коли збере [праведників], як труп [збирає] орлів, коли *підпережеться, посадить їх [за стіл] і, приступивши, почне їм служити* (Лк. 12, 37), коли засяє на небесах (пор. Мт. 24, 30) і через Нього *праведні засяють, як сонце* (Мт. 13, 43). Хто ж не поєднаний з Ним, як поєднує [свята] трапеза, для тих цілком неможливо осягти спокій чи отримати якесь благо — мале чи велике.

XLIV. Про посередництво Христа

1. Бо Він є Посередник. Через Нього Бог дарує нам усі блага чи, радше, завжди дарує. Бо не раз за нас поклопотавшись і передавши нам усе, за що просив, Він не відступив, а завжди дбав не словами і благаннями, як роблять посланці, а ділю Що ж це за діло? А таке, що Він поєднує нас із самим собою і через себе дає свою благодать кожному відповідно до гідності і чистоти.

2. І як світло через себе дозволяє бачити тим, які дивляться, а в тих, у кого його бракує, не має можливості бачити, так само і душам треба постійно спілкуватися з Христом, якщо вони бажають сповна жити і перебувати у спокої. Бо й око без світла не здатне бачити, і душі без Христа не можуть мати істинне життя і мир, оскільки лише Він примирює з Богом, творить цей мир, без якого у ворогів немає жодної надії якимось чином узяти участь у Божих благах.

3. Отже, якщо хтось чи від початку не був поєднаний з Христом, чи, поєднавшись, не залишився у єднанні, той ще є ворогом [Бога] і далекий від божественних благ.

4. Бо що примирило Бога з людською природою? Безумовно, те, що Він побачив свого улюбленого Сина людиною. Тому Він примирюється з кожною людиною, яка одягається в подобу Єдинородного, носить Його тіло і є одним духом із Ним. Без цього ж кожний сам по собі є старою людиною, осоружною Богові, яка не має з Ним нічого спільного.

5. Тому, якщо треба вірувати, що настане спокій душам від молитов священиків і від приношення Святих Дарів, то спершу слід вірити і у те, що це стається саме в той єдиний спосіб, за допомогою якого людині можна знайти спокій. А що це за спосіб, уже відомо: це — примиритися з Богом і не бути Його ворогом. Як цього домогтися? Поєднатися з Богом, стати

єдиним духом з Улюбленим, до якого Єдиного був ласкавим Отець. А це справа святої трапези, яка, як випливає із того, що сказано, однаково спільна і для живих, і для померлих.

XLV. Про освячення, яке для померлих досконаліше

1. Хоча стосовно освячення душі, то позбавлені тіла мають певну перевагу перед тими, які живуть у тілі. Бо вони очищуються і отримують прощення гріхів через молитви священників і посередництво Дарів аж ніяк не менше від живих. Але вони зовсім не грішать і не додають нових переступів до давніх, як це трапляється із більшістю живих, а лише або повністю звільняються від усілякої гріховності, або принаймні постійно зменшують тягар гріхів і, таким чином, є більш приготовленими і здатними до причастя Спасителя порівняно не тільки з більшою частиною тих, які живуть у тілі, а й із самими собою, якби вони були в тілі. І вже те, що вони звільнені від тіла, чинить їх набагато спроможнішими до причастя Святих Таїнств, ніж скільки це було можливим, коли вони були зодягнуті в тіло.

2. Оскільки там (на небесах) багато різних жител (пор. Йо. 14, 2), щоб усяка міра добродетельності була відзначена, і ніщо не оминула нагородою праведного і чоловіколюбного Судді, то, як достойні найбільших нагород і досконалі, і спадкоємці довершеного блаженства, наприклад, [апостол] Павло і схожі на нього, звільнившись від тіла, частіше насолоджуються цим [блаженством], ніж коли перебували у цьому житті, так і тим, кому на землі був визначений звичайний спокій, природньо, ліпше насолоджуватись ним після відходу звідси, ніж при житті у тілі.

3. Вже було доведено, що всілякий спокій душ і всіляка нагорода за добродетельність — і мала, і більша — є не що інше, як цей хліб і ця чаша, до яких і рід живих, і рід мертвих причащається відповідним [щодо себе] чином. Тому і Господь назвав утіху праведних у майбутньому віці вечерею, щоб показати, що там немає нічого більшого за цю трапезу.

4. Таким чином, божественна священнодія Євхаристії буває як за померлих, так і за живих. І як одні освячуються подвійно, як було сказано, так подвійно освячуються й інші, і ті, які переселились, мають стосовно цього не менше від живих, а навіть і більше.

XLVI. Яким чином Святі Дари завжди угодні Богові

1. Відтак розгляньмо і наступне. Те, що всі вірні освячуються від таїнства [Євхаристії] — це зрозуміло зі сказаного, але чи завжди варто це досліджувати?

2. Адже приношення Дарів є священнодією, а Дари угодні Богові не завжди, а іноді стають ненависними через порочність тих, які [їх] приносять, і Він їх відхиляє, і на це і в давніх, і в тих, які живуть у благодаті, існує багато прикладів. Розгляньмо, чи не буває так, що інколи ці Дари марно священнодіються, бо не освячуються, згідно з обітницею таїнства, як Дари, не вгодні Богові, оскільки їх приносять не завжди добрі люди, а часом і лихі.

3. А те, що Бог відвертається від таких Дарів, коли той, хто їх приносить, є нечестивець, зрозуміло з того, що так чинить Церква. Бо за ким вона завважує смертні гріхи, тим не дозволяє приносити цих Дарів, а якщо вони осмілюються [їх принести], не приймає і проганяє разом із Дарами. Але тому що Церква добре знає не всіх таких, а більшість їх залишається їй невідомою, а Дари їхні приймає божественна трапеза, то що слід думати про ці Дари? Невже вони негодні Богові і позбавлені всілякого освячення? А якщо погодитись із цим, то незрозуміло, коли Дари бувають святі, оскільки вдача тих, які їх приносять, найчастіше або невиразна, або й зовсім невідома, і, таким чином, вірні, сумніваючись і приступаючи до Святих Таїнств без віри, через необхідність, не отримують від них жодної користі.

4. Що ж на це можна сказати?

5. Те, що приношення Дарів є подвійне: одне — те, коли [хтось] їх від себе приносить у руки священників, а друге — від Церкви Богові.

6. Перше приношення — коли той, хто приносить, гріховний — марне і не дає тій людині жодної користі, бо вона порочна. Тому Дари, які приносять, самі по собі не огидні Богові, бо всяке творіння Боже є добре.

7. Ніщо не стоїть на заваді бути благоприємним другому приношенню, що йде від людей добрих, задля слави Божої та святих, задля вселенського спасення і всілякого справедливого прошення взагалі. Жодна скверна не переходить на Дари через руки того, хто на початку приніс їх, вони залишаються чистими і, будучи вознесені непорочними людьми, і самі освячуються, і освячують тих, хто приступає. Бо ні в чому нерозумному чи неживому не може приховуватися якась нечистота гріха, бо гріх є недугою добровільного вибору, і лише розумним істотам властиво осквернюватися гріхом.

8. Що ж? Якщо Дари, принесені гріховними людьми, є завжди чисті, то чому закон Церкви [їх] не приймає? Щоб напоумити тих, які приносять їх, щоб вони спізнали гнів Божий, який здійснюється супроти них, якщо [Господь] від них відвертається і ненавидить своє творіння, яке не має жодної провини, і щоб, збагнувши це, вони злякалися і виправили своє життя. А самі Дари не залежать від жодного поганого наміру. Тому ніщо не заважає, щоб вони були прийняті й освячені, якщо друге приношення звершують добрі люди.

9. Але хтось може сказати, що не всі священники, які приносять [Дари], є добрими людьми, а деякі слабують і на крайню зіпсутість, що здатне знову ж таки неабияк спантеличити. Бо коли трапляється так, що ті й ті приношувачі Дарів огидні Богові, що цілком імовірно, то звідки тоді у Дарах з'явиться можливість бути приємними і вгодними для Бога, а відтак святими й освячуючими? А нізвідки, тоді вони справді неугодні. І завжди буде сумнів, тому що ми вагаємося щодо вдачі тих, які їх приносять та священнодіють над ними. *Ніхто твердо не знає*, — каже Святе Письмо, — *що в людині, як не дух людський, що у ній* (пор. 1 Кор. 2, 11). Таким чином, багато є невір'я та сумніву щодо таїнства [Євхаристії], а впевненості — жодної. І причастя Святих Дарів не принесе ніякої користе віруючим, бо вони причащаються без віри.

10. Так, мабуть, скаже і прикро дивуватиметься той, хто думає, що володарем приношення цих Дарів є сам священник. Але це не так. Те, що головним чином звершує їхнє приношення, є освячуюча благодать. Бо вони є принесені лише тоді, коли освячені. А той, хто щоразу священнодіє, є слугою цієї благодаті. Бо він не привносить від себе нічого і не наважується щось робити чи говорити на свій розсуд та від своїх помислів, а лише те, що прийняв спочатку: чи діло, чи слово, чи дію — усе віддає Богові, принісши так, як йому було заповідано. Отже, Дари, які завжди приносять на догоду Богові, зрозуміла річ, є приємні Йому, і [Він] їх постійно приймає.

11. І чи аж так уже важливо, що той, хто приносить, сам по собі є людиною гріховною? Його гріховність нічого не додає до Дарів, і від неї приношення не стає гіршим, так само, як і дієвому лікові ніщо не заважає бути цілющим, хоча його виготовив простий чоловік, який не мав поняття про лікарське мистецтво, звичайно, за умови, що він приготував його так, як звелів лікар, коли визначив йому всі складники. Лік не стане недіючим через незнання того, хто виготовляв його, а буде цілющим завдяки мистецтву того, хто визначив його склад. Бо від незнання слуги він нічого не прийняв, а від мистецтва лікаря отримав свою дієвість. Так само й тут: усе звершує благодать. Священник же — лише служитель, який саме служіння має не від себе. Бо й це у нього від благодаті. Тому священство — служебна сила для священнодійств.

XLVII. Наскільки Дари вгодні Богові

1. А що ці Дари, як угодні Богові, завжди освячують усіх вірних, зрозуміло зі сказаного. Варто розглянути тепер, наскільки вони угодні.

2. Як розуміють люди вислів «бути угодним» щодо дару? Що вони роблять із дарами, коли кажуть, що приймають їх? Чи [кажуть так] тому, що ми беремо їх руками і ховаємо собі за пазуху?

Зовсім ні. Бо багато з них не можна ані нести, ані переносити тим, які їх отримують, наприклад, якщо подарованим буде поле чи будинок, чи щось подібне.

3. То, що ж може означати щодо всіх дарів слово «приймати»? Визнання своєю власністю, присвоєння — саме це називається прийняттям.

4. Бог же так присвоює ці Дари, що робить їх Тілом і Кров'ю Єдинородного. Тож, якщо неможливо навіть уявити собі нічого, що дорівнювало б такому присвоєнню, то годі й визначити, наскільки [ці Дари] угодні.

5. До того ж і від воздання можна зрозуміти, як приймається дар тим, хто його прийняв.

6. Яке саме тут воздання? Знову таки Тіло Христове і Кров, бо, приймаючи від нас хліб і вино, Бог віддає нам самого Сина. А звідки ж видно, скажеш ти, що це дає нам Бог як дар замість тих Дарів, які Йому приносять? Із того, що сам зодягнутий у це, Він промовляє до нас словом: «Прийміть». Це вказує на дар. Цим словом визначаються і той, хто дарує, і той, хто приймає, і те, що дарують.

7. Можна й інакше щось отримати як завдаток, яким не можна користуватися тим, які [його] отримують.

8. Але, щоб ти не думав над цим, а знав, що [дароване] тобі належить, [Господь] звелів користуватися ним, кажучи: «Їжте».

9. Ось якою високою мірою [ці Дари] вгодні Богові.

10. Тому вони завжди освячують душі всіх християн — і живих, і померлих, [душі] недосконалі, які ще потребують освячення. Бо досконалі лиш є святі, які стоять разом із ангелами і вже зачислені до небесної єрархії, і які більше не потребують єрархії земної.

XLVIII. Який сенс того, що цими Дарами ми молимося до святих і вшановуємо їх

1. Виходячи з попереднього, варто розглянути і це.

2. Якщо ці Святі Дари жертвуються Богові, а вони освячують тих, які мають потребу в освяченні, то чому ми віримо, що ті, які вже освячені й повністю досконалі, мають почитання від цього дароприношення, і коли ми прикликаємо їх на допомогу, благаючи їх за щось, ми обіцяємо служіння цим Дарам, немовби збираємося жертвувати Дари або їм, або за них, щоб вони стали кращими?

3. Бо є й інший спосіб цього дароприношення, про який я сказав раніше, згідно з яким ці Дари є і Дарами святих, коли вони, як Євхаристійні Дари, приносяться Богові за ту славу, якою Він їх прославив, і за ту досконалість, якої Він їх сподобив. Тому вони є Божими Дарами, оскільки жертвуються Йому. Водночас вони є і Дарами тих вірних, які потребують допомоги, тому що є Дарами помічними. Вони також є і Дарами святих, бо задля них жертвуються Богові.

4. Тому те, що дається задля мене, отримую я, хоч би хто його й не прийняв. Бо не все, що дається нам кимось, ми приймаємо своїми руками, а й руками друзів, руками близьких і взагалі всіх, кому дарувальник дарує, щоб зробити нам приємність. Тому і Господь, коли бідні приймають милостиню, говорить, що Він сам приймає, бо ті, що подають її, подають це заради Нього. Так і святі приймають ці Дари, тому Дари жертвуються Богові заради них. Бо як те існує через любов до Христа, так і це — через любов до святих. Оскільки ж ми дуже їх любимо, то вважаємо їхні блага своїми і радіємо разом із ними їхньому щастю, наче б і самі були учасниками тих благ. Таким чином, радіючи за Дари, подані їм від Господа, ми дякуємо тому, хто їх дав і приносимо Йому подячні Дари.

5. Однак не лише тому святі приймають Дари, що через любов до них існує дароприношення, а й тому, що саме це для них є найбільш приємним і приносить їм насолоду, що через них Бог приймає благодарення і прославляється. Як найбільший гріх лихих людей полягає у тому, що через них паплюжиться Боже ім'я, так великою добродією і вельми бажаною для

святих чеснотою є те, що через них прославляється Бог. Це було, справді, їхнім безупинним подвигом й упродовж життя у тілі, і після переселення на небо — безперервне їхнє заняття і насолода, і довершення того блаженства. Бо якщо тоді, коли в них тільки жила надія [отримати] блага, вони постійно благодарили Бога за все і все робили на Його славу, то лиш подумаймо, якими вони стали в той час, коли, з одного боку, їхня вдячність більша понад будь-яке порівняння, бо вони вже стали досконалыми у всілякій доброчесності, а з другого боку — вони вже не тільки сподіваються [отримати] блага, а на власному досвіді пізнають щедрість Владики, коли бачать, із чого і чим вони самі стали: з істот глиняних — сонцями, із нікчемних рабів — синами високоповажаними і спадкоємцями Небесного Царства, із винуватців — здатними й інших звільнити від провини своїм завзяттям перед Суддею? Тому ніхто з них не насичується, прославляючи Бога, і самі себе не вважають достатніми для благодарення. Саме тому вони хочуть мати співслужителями у цьому прославленні всіх: і ангелів, і людей, щоб свій борг — благодарення Богові віддати більш переконливо, оскільки воно саме по собі стає набагато численнішим від збільшення кількості тих, хто прославляє Його.

6. Свідками цього є святі юнаки, що були з Азарією, які перемогли вогонь й отримали тоді від Бога цю благодать. Коли ж було потрібно, щоб вони воздали подяку Спасителю за своє чудесне спасення і прославили Його, вони не вдовольнилися тим, щоб тільки самим прославити [Його] і не вважали свій голос достатнім, а закликали і ангелів, і всі племена людей, і саме небо, і сонце, і зорі, і землю, і гори, і всі безмовні та неживі істоти, і взагалі всіляке творіння. Таке величезне у святих бажання прославляти Бога і тоді, коли вони ще живуть у тілі, і набагато більше — коли звільнилися від тіла.

7. Тож якщо хтось, згадуючи про них, про їхню честь, блаженство і славу, прославить Бога, який увінчав їх, той принесе їм радість, найціннішу за всілякі радощі, особливо ж, коли прославлятиме не тільки самими словами, а й приношенням подячних Дарів — тих Дарів, які так угодні Богові й поціновані найвищою ціною. І тоді, як сам Спаситель, милостиво приймаючи ці Дари і цінуючи їх понад усіяке законне служіння, віддає нам своє Тіло і Кров, так само і вони, радіючи Дарами, якими ми думаємо їх вшанувати, ні за що інше так не радіють, вони повністю віддають себе нам, щоб служити всьому, що для нас є корисно, бо у всьому наслідують свого Владику.

XLIX. Про тих, які кажуть, що спомин про святих під час Божественної літургії є благальною молитвою за них до Бога

1. Але тут дехто введений в оману, вважаючи, що спомин про святих є не благодаренням, а благальною молитвою за них до Бога. Не знаю, що стало причиною таких думок. Бо такий хід мислення не відповідає ні самим ділам, ні словам богослуження.

2. Не помилимось і в тому, коли скажемо, що суть справи не дозволяє так ствердити, а це бачимо ось із чого.

3. Бо якщо Церква молиться за святих, то, ясна річ, молиться так, як зазвичай молиться всюди. Тож, що вона вимолює покійним? Відпущення гріхів, успадкування Царства, упокоєння у лоні Авраама разом зі святими, які досягли досконалости. Ось молитва Церкви, oprіч цього тут не знайти нічого іншого, що вона вимолювала б для тих, які відійшли [із цього життя]. Цим обмежується наша благальна молитва до Бога. Бо не за все, чого б лиш ми не забажали, можна молитися, адже і тут є закон і межа, переступити її — це злочин. Писання каже: *Про що бо нам молитися як слід, ми не знаємо, але сам Дух заступається за нас* (Рим. 8, 26), тобто навчає нас, за що треба молитися, так як заповіли вчителі Церкви.

4. Отже, поглянь, чи у всіх таїнствах і священнодіяннях можна знайти щось понад сказане, за що б молилась Церква, і не знайдеш нічого.

5. Отже, [священники] молитимуться за відпущення гріхів безневинним, наче б вони були ще винні і підлягали покаранню, вимолюватимуть для святих, як ще не освячених, упокій разом зі святими, молитимуться за досконалість досконалим, як тим, які ще не досягли досконалости.

6. І, таким чином, вони змушені грішити в одному із двох: або, визнаючи блаженство і досконалість святих, вони добровільно хочуть пустословити перед Богом і сплітати даремну молитву за них, що більшою мірою властиво людям, які сміються над божественним, ніж священникам. Або, звершуючи ревно молитви, ніби думаючи через них принести користь святим, вони відкидають славу святих, а це означає — ображати не тільки їх, а й самого Бога як такого, що порушив обітницю, який обіцяв їх прославити і дарувати їм Царство.

7. Якщо сказати точніше, то і одне, і друге є явною зневагою: одне тому, що вони зовсім не визнають блаженство святих, а друге тому, що чинять так, як ті, що не визнають. Бо кого вважають блаженними, як віднесеними до частини синів, і як спадкоємців самого Царства, тих же через те, що таким же чином прагнуть за них молитися, так чи так прирівнюють до тих, які не заслужили нагороди, є нікчемами та винуватцями.

8. Отож, по суті справи виявляється цілковитим безглуздя, якщо хтось думає, що приношення від Церкви за святих Богові є благальним приношенням.

9. Тепер погляньмо і на самі слова.

10. «Ще приносимо Тобі цю словесну службу за почивших у вірі: праотців, отців, патріархів, пророків, апостолів, проповідників, євангелистів, мучеників, ісповідників, воздержників, і за всякого духа праведного, що у вірі скончався. Особливо за пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і приснодіву Марію. За святого Йоана пророка, предтечу і хрестителя, за святих славних і всехвальних апостолів, і за всіх святих Твоїх, молитвами їх посіти нас, Боже. І пом'яни всіх усопших у надії воскресення життя вічного. І упокой їх, де світить світло лиця Твого».

11. Ці слова не містять у собі жодної молитви до Бога за святих, і священник не вимолює для них нічого, за що, зазвичай, молиться. Споминаючи інших померлих вірних, він одразу ж додає молитву за них. «І упокой їх, де світить світло лиця Твого». А щодо святих, то він чинить зовсім інакше. Бо не за них він звершує молитву, а радше чинить їх заступниками. Тому, назвавши і перелічивши святих, додає: «їхніми ж молитвами зглянься над нами, Боже».

12. І що особливо вказує, що в цих словах містяться не якесь моління і молитва, а благодарення за святих, то це те, що і Богородицю введено до цього переліку, а її не було б уведено, якби цей лик потребував якогось заступництва, бо вона понад усіляким заступництвом не лише людської ерархії, а й ангельської, як незрівнянно найсвятіша й від самих найвищих умів.

13. Але ж і Христос, можеш сказати, є той, хто звершує це священнодійство. Тож, що дивного, що Він виступає заступником і за святих, і за саму Матір?

14. Однак для цього немає жодної підстави. Бо спосіб посередництва Христа не такий. Христос став *посередником між Богом та людьми* (1 Тим. 2, 5), але не через якісь слова і молитви, а через себе самого. Бо сам, будучи Богом і ставши чоловіком, поєднав Бога з людьми, самого себе поставивши у межу, спільну для тої і тої природи. Думати ж, що Він постійно виконує роль посередника через молитви священнодіяння — це думати, переповнившись усілякою зневагою і глупотою.

15. Бо хоча і Він сам священнодіє, але не все, що Він чинить і промовляє, слід приписувати Йому. Що становить сенс і мету введення в таїнство, тобто освячення Дарів і освячення вірних, то звершує Він єдиний. А молитви за це і прошення, і благання — справа священника. Бо те властиве Владиці, а це — рабові. Один молиться, а другий молитви звершує. Спаситель дарує, а священник благодарить за дароване. Священник приносить, а Спаситель приймає Дари. Бо й Господь

приносить, але — самого себе Отцеві і ці Дари, коли вони стають Ним самим, коли були перемінені у Його Тіло і Кров. І оскільки Він приносить самого себе, тому сказано, що Він є і «той, хто приносить, і кого приносять, і хто приймає, і кого роздають» — як Бог, а той, хто приносить — як людина. Священик приносить Дари, поки вони є ще хлібом і вином, а Господь їх приймає.

16. То ж яким чином Господь приймає Дари? Освячуючи їх, Він перемінює їх у своє Тіло і Кров. Згідно зі сказаним, приймати — це присвоювати. Ось спосіб, за яким Христос звершує це священнодійство! Ось те, що дає Йому священство!

17. Якщо ж хтось вважатиме словами Христа, крім уже вказаних, і молитви введення в таїнство Євхаристії — або всі, або деякі, то через це він нічим не відрізнятиметься від нечестивців, які наважилися применшити Його славу. Прочитай усі молитви і ти побачиш, що в них усі слова — це слова рабів. Прочитай і ту молитву, в якій священик згадує святих і яку наважуються приписати Христові, і ти зрозумієш, що в ній нічого немає відповідного рівночасному [з Отцем] Синові, а все властиве рабам. По-перше, вона є благодаренням не від імени одної особи, а спільна для [всього] роду [людського], і ті, що складають подяку, благодарять як такі, що згрішили і не зневажені чоловіколюбством Божим. І це благодарення стосується не тільки до Отця, а й до Сина, і до Духа Святого. І вони згадують тут Богородицю як раби — Владичицю, а молитвами її і святих просять для себе Божого милосердя і промислу.

18. Який це має стосунок до єдиного Господа, єдинородного Сина Божого, безгрішного, Владики всіх? «Благодаримо Тебе, — сказано [в молитві], — і Сина Твого єдинородного». Невже виходить, що Христос благодарить єдинородного Сина Божого? Тоді маємо двох синів, згідно з безумним вченням Несторія. Так нечестиво і безглуздо вважати, що Христос заступається за святих, і присвоювати Йому таке заступництво і посередництво.

19. Адже ж було доведено, що це навіть не клопотання священиків. Залишається припустити, що ці слова є не молінням, а благодаренням.

20. Так, можеш сказати, вислів же не допускає цього, а чітко вказує на благальну молитву. Тому що прийменник «олѣр» [задля, за] саме це означає. Не зовсім так. Бо не всюди вказує на того, хто просить. Ми вживаємо цей вислів не лише, коли просимо, а й коли благодаримо. Це очевидно із багатьох місць і навіть із самої теперішньої молитви. «За все це, — говориться в ній, — благодаримо Тебе і єдинородного Твого Сина, і Духа Твого Святого, за всі Твої добродійства, вчинені нам, які ми знаємо і яких не знаємо», «благодаримо Тебе і за цю службу, яку Ти з рук наших зволив прийняти». Чи ти зауважуєш, що «олѣр» [за, задля] вживається і щодо благодарення? Отже, для цієї помилки не залишається жодної підстави.

21. Тому неможливо, щоб спомин про святих був благальним. А те, що він подячний, вказує саме на те, що він благальним не є. Бо неминуче одне з двох: або він благальний, або подячний. Лише цими двома способами ми згадуємо перед Богом Його благодіяння щодо нас: або для того, щоб отримати їх, або тому, що вже отримали. І одне із них є благальною молитвою, а друге — благодаренням. Це вказує й на те, що найбільшим із всіх Божих дарів людині є досконалість святих. І тому просто неможливо, щоб за них Церква не проймалася вдячністю Богові. Але ж я кажу про досконалість святих як про найбільший дар Божий? Бо вона містить у собі всі Божі дари. Адже метою, плодом усіх благ, які Він віддав роду людському — це якраз є лики святих. Задля цього було створено для нас небо і землю, і все видиме. Для цього рай, для цього пророки, для цього сам Бог у плоті і слова Божі, і діла, і страждання, і смерть, щоб люди переселились із землі на небо і стали там спадкоємцями Царства.

22. Тож, якщо у цьому таїнстві взагалі присутнє благодарення, якщо ці Дари настільки ж подячні, як і умилюючі, то вкрай необхідно, щоб саме святі, які досягли досконалости, були і змістом, і причиною благодарення.

23. Урешті-решт, що викликає у нас почуття вдячності? Чи не те, що приносимо, і те, за що просимо, отримуємо від Нього? Це проглядається у всьому. Тож хіба те, за що благодаримо і за що просимо, є не одним і тим самим?

24. Що ж Церква просить у Бога? Те, що Бог заповів їй просити, а саме: Його Царства, щоб вірні успадкували його, щоб стали святими, оскільки їх покликав Святий. Якщо ж вона за це просить і благає Бога, то цілком очевидно, що і благодарить за те ж. Вона молиться, щоб вірні були досконалі у святості, і тому за тих святих, які вже досягли досконалості, їй dokonче потрібно воздати подяку тому, хто дарував цю досконалість. Ось чому благодарення за святих, саме таїнство, називається благодаренням. Бо хоч Церква і згадує тут багато іншого, але метою всього є саме святі, і саме задля них просить за все це. Отож, коли вона благодарить за те, то благодарить за досконалість святих. Бо як Господь усе, що вчинив, вчинив для того, щоб витворити лик святих, так і Церква, коли прославляє Його за все те, прославляє, споглядаючи лик святих. Саме тому, коли Спаситель передав це таїнство, то передав його, благодарючи Отця, бо через Нього Він мав відкрити нам небо і зібрати там цей *всесобор первородних* (пор. Євр. 12, 22, 23). Наслідуючи Його, і Церква складає приношення Дарів не тільки молитовне, а й подячне. І це можна бачити багато з чого іншого, а особливо з молитви, яка охоплює всю мету священнодії. Назвавши тут дароване нам [Богом] і поблагодаривши за все, і, врешті-решт, сказавши і про явлення Господа у плоті, і про передання цього таїнства, і про те, як Він заповідав і нам чинити це, [Церква] додає: «Споминаючи цю спасенну заповідь і все, що ради нас сталося: хрест», і далі, перелічивши все, що відбулося після хреста, каже: «Твоє від Твоїх Тобі приносимо, за всіх і за все. Тебе оспівуємо, Тебе благословимо, Тебе благодаримо, Господи, і молимося Тобі, Боже наш».

25. Бачиш? Споминаючи благодіяння, говорить священник, ми звершуємо це дароприношення. А вшановувати благодійника дарами за вже даровані нам блага — означає благодарити. Потім, щоб ще виразніше скласти подяку, мовить: «Приносячи це приношення, Тебе оспівуємо, Тебе благословимо, Тебе благодаримо, Господи, і молимося Тобі, Боже наш».

26. Така суть, каже [Церква], приношення Дарів: це, як ми сказали на початку — прославлення, благодарення, прошення, отож, приношення є і подячним, і благальним водночас.

27. І ми це робимо, наголошує Церква, пам'ятаючи про дві речі — заповідь, яку нам дав Господь, кажучи: «Це чиніть на мій спомин», і все, що задля нас було зроблено. Бо спомин про благодіяння спонукає нас тільки до віддяки і взагалі до принесення чого-небудь тому, хто виявився творцем стількох незліченних милостей для нас! А спомин про заповідь навчає нас і самому образу віддяки, і тому, як треба приносити Дари. І ми подаємо те саме приношення, яке сам Єдинородний явив Тобі, Богові і Отцеві, і, приносячи, благодаримо, бо й Він, показавши, дякував. Тому у це приношення Дарів ми від себе нічого не привносимо, бо й Дари — не наша справа, а належить Тобі, який усе сотворив, і цей образ служіння — не наша вигадка, не ми самі забажали його, не самі від себе, і не за власним бажанням прийшли до нього — а Ти сам нас навчив, сам спонукав через Єдинородного [Сина]. Тому те, що ми приносимо Тобі, приносимо із Твого, що Ти дав нам, то Твоє — у всьому і з усього.

28. Отже, і за саме благодарственне приношення ми також зобов'язані Богові новою вдячністю, бо в ньому немає нічого нашого, а все воно — Його дар, навіть і те, що ми хочемо і звершуємо, за словами святого апостола, *Бог викликає у нас* (Флп. 2, 13). Тому в молитвах мовиться й так: «Благодаримо Тебе і за цю службу, яку Ти з рук наших зволив прийняти». Таким чином, ось що навчає нас, що спомин про святих на Божественній літургії, це не благальна молитва за них, [звернена] до Бога, а подяка [Йому].

Л. Про те, скільки разів під час Божественної літургії поминаються святі і яка різниця між поминаннями

1. Тепер погляньмо, скільки разів і коли під час Божественної літургії поминаються святі.

2. Це відбувається двічі: спершу — на початку служби, коли приносять Дари, а другий раз — коли їх жертвують.

3. Таким чином, приношення є подвійне: одне просто як приношення Дарів і пожертвувань (жертвоних Дарів), як про це було сказано раніше, а друге — як приношення жертви. Тому треба, щоб і про тих, за кого їх приносять, згадували і під час першого, і під час другого приношення.

4. Ось чому як під час першого мовиться: «На спомин Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа», так і під час другого: «Споминаючи все, що ради нас сталося: хрест...» і інше, що задля нас витерпів Христос. І те, що тут означає поминання хреста і всього іншого після хреста, то там — поминання Господа. Бо тоді священник згадує Спасителя не як чудотворця, а як розп'ятого і померлого, як ми доволі докладно довели в тому місці.

5. І знову як під час першого приношення [священик] каже: «На славу Всесвятої, задля молитов святих», так і під час другого: «За всіх святих, особливо за Пресвяту». Бо як там він показав вищість Богородиці тим, що назвав її перед усіма святими, так і тут, бо спом'янув її після інших, ще й додавши слово «особливо».

6. І як під час першого приношення після святих священник поминає тих, які потребують милости — і живих, і померлих, і за них просить, так і під час другого.

7. А втім існує й різниця. Під час другого приношення священник згадує і про саме приношення: «Приносимо, — каже він, — Тобі цю словесну службу», і «Твоє від Твоїх Тобі приносимо, за всіх і за все», до того ж вказує і на причину приношення, називаючи на початку або наприкінці спомин страждань Спасителя і спомин святих. А під час першого приношення вказує лише на причину приношення, кажучи: «На спомин Господа, на славу Всесвятої», і далі згадує і тих, за кого дякує, і тих, за кого молиться. Чому ж так? Чи тому, що у цьому приношенні він виявляє ділом те, що приносить? Бо, взявши частичку із просфори, він пропонує її як дар Богові. І тому не має потреби у словах, які вказували б на це.

8. А під час другого приношення він нічого видимого не чинить, і хоч приношення відбувається, але відбувається невидимо. Бо благодать звершує жертву невидимо через таємні молитви священника. Тому тут не обійтися без потрібних слів, які б звіщали незриме приношення.

Л. Чому священник називає жертву «словесною службою»

1. Священик називає це приношення «словесною службою», бо тут він не довершує жодного діла, а приносить його, вдаючись до утаємничених слів.

2. Перше приношення — діло, яке під силу людині. Тому його звершує священник, і воно є служінням діяльним. А друге приношення, тобто переміна Дарів у Божественне Тіло і Кров, що є жертвою, вищою за людську силу: його звершує благодать, а священник [при цьому] тільки молиться.

3. Тому хоч жертва і справді — діло та річ водночас, проте сам священник нічого тут не чинить, а лиш говорить, і говорить справедливо, що сповняє службу не діяльну, а словесну.

ЛІІ. Чому це таїнство називається лише Євхаристією

1. І це також варто дослідити.

2. Бо коли це таїнство і подячне, і благальне, то чому воно не називається ні тим, ні тим іменем, а тільки Євхаристією?

3. Назва взята від більшого. Більше підстав для благодарення, ніж для прошення. Ми вже отримали більше того, в чому мали потребу. Це є частиною, а те — цілим. Бо те, що просимо отримати, є частиною того, що ми отримали. Ми отримали від Бога все, і Він нічого не оминув, щоб не дати. Але ще не прийшов для нас час скористатися тим, чим є, для прикладу, нетління тіла, безсмертя і Царство Небесне. Інше ми отримали, але не вберегли, як наприклад, відпущення гріхів та інші дари, подаровані нам через таїнства. А ще інше ми втратили, бо погано ним

послугувалися, щоб не стати гіршими, наприклад, задоволення, здоров'я, багатство, які ми зробили зброєю насолоди і зіпсованости, або ж самі позбуємося істинних благ задля більшої користі, як було з Йовом.

4. Звідси зрозуміло, що Бог не залишив жодного місця для прошення, а для благодарення дав найрізноманітніші приводи. Але від [наших] лінощів ми самі створюємо собі [усілякі] потреби, тому змушені вдаватися до прошення.

5. Погляньмо, про що ми просимо.

6. Про відпущення гріхів? Але це ми отримали сповна, без жодних зусиль, через святе хрещення. Чому ж ми знову за це просимо? Тому що знову стали винними у гріхах. Яка ж причина нашої винуватости? Ми самі. Отже, ми є причиною прошення.

7. Ще молимося за Царство, щоб успадкувати його? Однак таке успадкування [його] дане нам. Адже ми стали дітьми самого Бога, зодягнутого Царством. Бо хто спадкоємець, як не Син? І що із батьківського добра не переходить до спадкоємця? Нічого. То чому ж ми просимо за те, що вже подароване? Народившись від Бога і досягнувши такої чести, ми відважилися на справи, чужі усиновленню, і з синів стали лукавими рабами. І тому ми молимося за Царство, як за щось чуже, що нам аж ніяк не належить. Отож, і в цьому прошенні ми винні самі.

8. А про тілесні блага Господь заповідав так: *Шукайте перше Царство Боже, а все те вам докладеться* (Мт. 6, 33; Лк. 12, 31) і *Не турбуйтеся про їжу та одяг. Отець ваш небесний подасть вам все необхідне* (пор. Мт. 6, 25). Хоч ми й маємо потребу у цих благах, однак терпимо це чи через лінощі та невірство, чи через недотримання заповіді щодо них. І тоді як потреба, так і прошення з потреби є нашою справою — чи з Промислу Божого і [Його] чоловіколюбства, як Йов, щоб отримати блага кращі та цінніші, і тоді, хоч потреба існує, вона стає приводом не до прошення та благань, а до славослов'я і благодарення, як Йов говорив: *Нехай ім'я Господнє буде благословенне повіки!* (Йов. 1, 21).

9. Бачиш, що все, подане нам від Бога, спонукає лише до славослов'я і благодарення, а в цих благаннях та прошеннях винні ми самі. Через це, споминаючи у молитовних зверненнях до Бога про всі блага: і тілесні, і духовні, ми згадуємо про них для благодарення, чи є вони у нас всі, чи немає. Бо все Він нам подарував один раз і не залишив нічого за собою. Знаючи це, святий апостол заповідав благодарити за все, пишучи: *Завжди радійте, за все дякуйте* (1 Сол. 5, 16.18).

10. Тому природно було назвати Євхаристією [благодаренням] найдосконалішу і найпотрібнішу бесіду з Богом, тобто таїнство причастя, в якому згадуємо не про ту чи ту милість, а взагалі про всі Божі благодіяння: і теперішні, і прийдешні, запозичити назву не від того, чого потребуємо і за що просимо, а від тих благодіянь, які Бог виявляє, не від нашої убогости, а від багатства Його милосердя.

11. Бо хоч ми і просимо у ній Бога, і благодаримо, але оскільки благодарення є справою Божою, а прошення, як було сказано, справою людської немочі, до того ж для благодарення існує більше підстав, а для прошення — менше, тому благодарення приносять взагалі за всі блага, а прошення — за деякі, тому потрібно було, щоб при найменуванні цього таїнства воно було назване від кращого і більшого — благодаренням. Так і людина: хоч має в собі частку нерозумного, називається розумною живою істотою, виводячи свою назву від частини кращої і більшої.

12. А з іншого боку, той, хто перший відкрив нам це таїнство, Господь наш, Ісус Христос, звершив його не благаючи, а тільки благодарячи [Отця], і передав це нам. Тому Церква як прийняла його, так і називає ім'ям Євхаристії. І досить про це.

ЛІІІ. Про спільне благодарення за причащення Святих Таїнств і про завершальні молитви богослуження

1. А священник велить тим, які причастилися Святих Таїнств, благодарити Бога за причастя. І благодарити не як-небудь і не недбало, а старанно, бо саме це означає «Прості»: не лежачи, не сидячи, а спрямувавши і душу, і тіло до Бога.

2. Потім, закликавши помолитися Богові і за інше, за що вони, зазвичай, моляться, виходить із віттаря і, ставши перед [царськими] дверима, читає молитву за всіх.

3. Зрозуміло, що це відбувається після священнодійства і після славослов'я, коли звершено все, що потрібно було звершити щодо Бога, отож, священник ніби припиняє своє спілкування з Богом і залишає ту висоту, на якій стояв, і поволі сходить униз до спілкування з людьми, як пристало священникові. Здійснює він це з молитвою. І спосіб молитви, і саме місце вказують на те, що він сходить донизу.

4. Бо спершу він молився всередині віттаря упівголосу, так що ніхто не чув, звертаючись до Бога. А тепер, вийшовши із віттаря і ставши серед народу, він звершує спільну молитву за Церкву і за всіх вірних, щоб чули всі. Потім і принесений хліб, із якого він вилучив хліб священний, поділивши на багато частин, роздає вірним як хліб, який став святим від того, що був принесений і пожертвований Богові. А вірні приймають його благоговійно і цілують правицю [священника] як руку, що недавно торкалася всесвятого Тіла Спасителя і яка сама отримала звідти освячення і може передати його тим, які до неї торкаються.

5. У той же час вони прославляють Винуватця і Подателя цих благ славослов'ям, узятим із Писання: *Нехай ім'я Господнє буде благословенне* (Йов. 1, 21) і ин. І, виголосивши це декілька разів, відразу ж читають псалом, сповнений славослов'я і благодарення. Який це псалом? *Благословлю Господа повсякчасно* (Пс. 34 (33), 1).

6. Після того, як роздано хліб і завершено псалом, священник промовляє останню молитву за народ не тільки поза віттарем і вголос для усіх, а й звертає слова молитви до самого народу, і цим наголошує на тепер більшому, ніж раніше, спілкуванні з ним. Що ж це за молитва? Щоб ми були помилувані і спасенні, тому що самі від себе ми нічого, гідного спасення, привнести не можемо, а покладаємося лише на чоловіколюб'я того, хто може спасти. Тому [священник] згадує тут про багатьох заступників, які будуть нам у цьому помічниками, і передовсім про Пресвяту Богородицю, через яку і раніше були ми помилувані.

7. А початок цієї молитви: «Христос, істинний Бог наш» [слід розуміти, що Він] — не один із тих несправжніх і фальшивих богів, багатьох із яких ми колись почитали, а «істинний Бог наш», до якого, нарешті, ми прийшли.

8. Тому Йому єдиному як Богу належить усяка слава, честь і поклоніння із безначальним Його Отцем, і Всесвятим, і Благим, і Животворящим Його Духом, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь.